

Léčba nemoci a splácení dluhu. KSČM a ÚSTR v diskurzu českého antikomunismu*

ONDŘEJ SLAČÁLEK

Klíčové slová: antikomunismus, KSČM, ÚSTR, postsocialismus v České republice, místa paměti

Snástupem Václava Klause do funkce prezidenta republiky v roce 2003 lze v České republice (ČR) sledovat novou vlnu antikomunismu. Mobilizace koncentrovaná na „vyrovnání s minulostí“ se odehrávala v médiích i prostřednictvím kampaní části občanské společnosti a měla mnoho rozměrů. Týkala se zároveň řady aktuálních politických sil i postojů k minulosti. S volbami 2010 vliv tohoto druhu antikomunismu poklesl ve prospěch jiných typů konfliktní rétoriky. I přesto se stále jedná o současný a podstatný fenomén, spíše v začátcích je jeho společenskovední analýza.¹ Tento článek se pokusí k této analýze přispět a zároveň prozkoumat, do jaké míry pro ni může být využitelný koncept míst paměti Pierra Nory. Jeho hlavní otázkou bude, s užitím jakých klíčových figur, odkazů a argumentů čeští antikomunisté zobrazují Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM) a Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR).

V úvodní části článku bude prostřednictvím *close reading* textu Pierra Nory přiblížen koncept míst paměti a zároveň demonstrována možnost jejich využití k analýze některých typů ideologií. Klíčový pro rozlišení mezi ideologiemi přitom bude vztah k času: zatímco klasické ideologie propojovaly a propojují přítomnost s univerzálně dostupnou budoucností, ideologie-paměť se zakořeňuje v paměti minulosti partikulární skupiny

* Článek vznikl v rámci stipendia pražského *Centre français de recherche en sciences sociales, CEFRES, USR 3138 CNRS-MAE*.

¹ Analýzou působení antikomunismu v médiích je stať VOCHOCO VÁ, Lenka – KŘEČEK, Jan. Red danger before elections: trick or threat? In *Central European Journal of Communication*, 2009, roč. 2, č. 2, s. 307-318. Politické dopady antikomunismu na stabilitu demokracie v ČR analyzoval Radek Buben v příspěvku na IV. politologickém kongresu v Plzni 2009, nazvaném příznačně Antikomunismus: překážka plné konsolidace demokracie v ČR?

Mnohem rozsáhlejší je analýza antikomunismu a šíře vyrovnání s minulostí v české politice 90. let, zde zejména MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus*. Praha : Argo, 2009; SUK, Jiří. Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989 – 1992). In *Soudobé dějiny*, 2009, roč. 16, č. 2 – 3, s. 276-312. Především devadesátá léta 20. století sleduje navzdory svému názvu konferenční příspěvek téhož autora SUK, Jiří. *Komunistická minulost jako politický problém. Nástin vývoje 1989 – 2009, příspěvek na konferenci 1989 – 2009: Společnost. Dějiny. Politika*. (<http://www.boell.cz/downloads/suk.pdf>).

(příčemž ovšem někdy vede zápas o její zobecnění a paradigmatickou platnost i pro jiné paměti). Se zdůrazněním ideologické role paměti bude souviset akcent na její konfliktní dimenzi a na roli politického střetu pro její místa. Právě proto budou z ideového prostoru českého antikomunismu vybrány dvě společenské instituce, jejichž samotná existence byla předmětem politického konfliktu antikomunistů s jejich odpůrci (v jednom případě požadovali vznik, ve druhém zánik): Ústav pro studium totalitních režimů a Komunistickou stranu Čech a Moravy.

Ve druhé části bude představena kritická diskurzivní analýza jako metodologický základ analýzy. V části o KSČM budou prezentovány základní figury antikomunistů zobrazujících tuto stranu jako prodloužení minulé doby na příkladu antikomunistických prohlášení a knihy Petra Dudka a Adama Drdy *Kdo ve stínu čeká na moc*. V části o ÚSTR bude ukázána konstrukce ústavu jako místa náležité paměti komunismu, jako splátky dluhu a zároveň jako vědeckého pracoviště v návrhu zákona i v jeho schválené verzi a během parlamentních jednání.

Místa paměti a politický konflikt

Koncept kolektivní paměti pro rozvinuté společnosti se liší od toho, co popisuje pojem tradice. Ne snad tím, že by tradice byla autentická, nekonstruovaná a nevymyšlená, ani tím, že by se nevztahovala k aktuálním sporům a zájmům.² Rozdíl spočívá ve dvou dalších momentech. Tím prvním je *forma* paměti – mnohem spíše než internalizované praktiky představuje paměť vnější symboly a přijaté rámce přemýšlení.³ Tím druhým je stupeň *reflektovanosti* – paměť v moderních, a zejména pozdně moderních společnostech je mnohem více předmětem vědomého utváření a prosazování ve společenském prostoru. Mnohem více sama vnímá svou nesamozřejmost a v některých případech i to, že je předmětem a výsledkem politického konfliktu.

Koncept míst paměti Pierra Nora reflektuje obě tyto vlastnosti pozdně moderní paměti. „*Místa paměti (lieux de mémoire) existují proto, že neexistují prostředí paměti (milieux de mémoire)*.“⁴ Tradiční „*paměť, soustředěná na dědictví toho, s čím je důvěrně obeznámena*“ ustupuje mediálnímu přívalu čehosi, co lze nazvat aktuální minulostí; zároveň došlo ke krizi legitimacy orientujících ideologií, „*které zajišťovaly pravidelný přechod z minulosti do budoucnosti*“.⁵ I „*zavedené skupiny ... pociťují podobně jako etnika a spole-*

² Srv. HOBSBAWM, Eric J. – RANGER, Terence O. (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.

³ Srv. např. OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce. Social Memory Studies: From „Collective Memory“ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. In *Annual Review of Sociology*, 1998, roč. 24, s. 105-140.

⁴ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In *Cahiers du CEFRES*, 1998, č. 13, s. 7-31, zde s. 7. V tomto případě srv. NORA, Pierre. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In *Representations*, 1989, č. 26, s. 7.

⁵ NORA 1998, s. 8.

čenské menšiny potrebu dát se do hledání své vlastní konstituce, znovunalézt své kořeny.“⁶ Náhražkou za univerzalistické ideologie liberalismu, socialismu či ještě neoliberalismu propojující přítomnost s budoucností se stávají rejstříky paměti, nabízející především jasnou orientaci ohledně vlastní identity. Poté, co se z horizontu ztratily sdílené cíle a zanechaly po sobě nesamozřejmost přítomnosti, roste význam odlišujících počátků. Univerzalistické ideologie přitom působit nepřestaly. Jednak se ale samy staly pamětmi, s vlastním minulostním rejstříkem orientujících odkazů, jednak často pro své působení potřebují jako určitou „zprostředkující proměnnou“ ideologii-paměť. Naopak ideologie-paměť, zejména ve formě různých „poučení z minulosti“, bojuje o univerzální platnost v prostoru národního státu, partikulárního kulturního okruhu či celosvětového společenství.⁷

V pozdně moderní společnosti nemůže existovat „celistvá, vládnoucí paměť, která si není vědoma sebe sama, uspořádávající a všemocná, spontánně aktualizující, paměť bez minulosti“.⁸ Takovou paměť modernita nevratně rozrušila analytickými paprsky historie coby vědeckého, zpochybňujícího a zvětšujícího přístupu k minulosti.⁹ Současná paměť a její místa jsou produktem konfliktní komunikace s historií a jsou s ní promíseny. Jsou výsledkem „ostrážitého bdění nad vzpomínkami“ a jejich polosakrálním charakterem, výdobytkem „obrany paměti“¹⁰ před znesvěcující historickou kritikou (a šířeji než Nora bychom mohli říct, že také před zapomněním, banalizací a překonáváním, které přináší moderna jako proud změn).¹¹ Místa paměti vznikají právě z pocitu konfliktnosti a nesa-mozřejmosti paměti, která už nemá sílu tradice. Je třeba je bránit a udržovat právě proto, že „nejsou přirozené“.¹²

Tento změněný kontext a v důsledku toho podoba paměti nicméně neznamená naprostou roztržku s předchozím pojetím paměti jakožto tradice. I (post)moderní paměť v sobě nese elementy tradice, na prvním místě sakrální a poetický charakter, který Nora klade do kontrastu s „prózou“, do níž minulost převádí historie.¹³ Místa paměti představují v jistém smyslu funkční náhražku tradice, „rituály společností bez rituálů“.¹⁴ Jestliže se

⁶ Tamtéž, s. 18.

⁷ Paradigmatickým příkladem takového poučení z minulosti je holocaust, který sehrává roli podstatné ideologické ingredience jak pro národní ideologii Izraele (a diasporních židovských komunit), tak v různých národních kontextech Západu. Zároveň vede boj za své celosvětové uznání coby měřítko utrpení. Viz BARŠA, Pavel. *Paměť a genocida*. Praha : Argo, 2011.

⁸ NORA 1998, s. 8.

⁹ Pro rozpracování vztahu historie a paměti srv. BARŠA 2011, s. 30-44.

¹⁰ NORA 1998, s. 14.

¹¹ Nelze se ubránit dojmu, že v Norově pojetí je historie prostě obecné označení pro působení modernity na minulost. Historik je tak paradoxně agentem přístupu, který kdyby cele zvítězil, nepotřebovala by společnost historii – ta ji potřebuje právě jako paměť (srv. tamtéž, s. 22-23), historik je ostatně „v samotné své osobě místem paměti“ (tamtéž, s. 23).

¹² Tamtéž, s. 14.

¹³ Tamtéž, s. 9.

¹⁴ Tamtéž, s. 13.

často musejí legitimizovat před historií svým empirickým smyslem, odkazem k historické realitě, pro jejich roli místa paměti je relevantní jejich symbolický význam. Jsou místy paměti „*přesně tím, čím se vymykají historii*“.¹⁵ Tento symbolický význam je ovšem nesamozřejmý, přístupný zpochybnění. Paměť sama je *nahlížena jako paměť*, i proto se nemůže stát pamětí stejného typu jako tradice, paměti, která je zároveň minulostí i přítomností. Je oslovována jako paměť a musí si být sama sebe vědoma.

To souvisí se třemi odlišnostmi společnosti moderní od (ideálnětypické) společnosti tradiční: 1) jedná se o společnost postavenou na neustálém *proměňování*, o společnost, která samu sebe chápe jako dynamická; 2) společnost *rozdělenou na skupiny*, v níž paměť jakožto „život“ nesou vždy „skupiny živých“; 3) jedná se o společnost *individualizovanou*, kdy paměť v posledku existuje ve vědomí a jednání jedinců, nebo neexistuje vůbec.¹⁶

To, že je společnost charakterizována svou proměnlivostí, souvisí nejen se zranitelností paměti, ale také s jejím předmětem. Je-li paměť pamětí minulosti, tedy sedimentem něčeho, co již minulo, popisuje přes všechny aktualizace fenomén, pro nějž je klíčová „vzdálenost“ od současnosti.¹⁷ Konstitutivní prvkem paměti je ne-přítomnost připomínaného, jehož bytí už záleží pouze na vzpomínání a jeho podobě. Společnost paměti je společností *post-moderní* právě proto, že na rozdíl od moderny podtrhuje odkaz k *vždy nutně partikulární* minulosti, ne obecně přístupnou, všem (alespoň teoreticky) nabízenou vazbu na budoucnost. Uvědomuje si, že s touto minulostí už neexistuje bezproblémová kontinuita, v procesu ožívování společenské paměti ji ale zároveň zpřítomňuje a zobecňuje (činí dostupnou i jiným, než svým bezprostředním nositelům). Jak ukazuje Neil J. Smelser, klíčovou roli zde hrají „kulturní specialisté“: novináři, politici, umělci, kněží. Paměť je sférou neustálé reprodukce a reprezentace, symbolického vyjednávání o platnost a relevanci.¹⁸

Klíčovým momentem pro studium míst paměti je, že je společnost charakterizována pluralitou a konfliktní či přinejmenším soutěživou povahou. Odlišme nyní dvojí možnou podobu skupinového konfliktu. V prvním případě daná skupina usiluje o uznání společnosti pro sebe jakožto pro skupinu (může je spojovat s požadavkem autonomie či zahrnutí, jedná se o přístup typický např. pro hnutí paměti etnických menšin, u nichž je partikulárnost paměti podstatným, až takřka definičním rysem), ve druhém případě se snaží prosadit svou paměť jako paradigma či normu pro společnost jako pro celek, vede boj nikoli o uznání vlastní partikulární paměti, ale o její prosazení jakožto paměti celé společnosti. Jedná se o přístup charakteristický pro různá hnutí „očisty“ od dědictví

¹⁵ Tamtéž, s. 30.

¹⁶ Srv. tamtéž, s. 9, 12-13 a 19.

¹⁷ Tamtéž, s. 20.

¹⁸ SMELSER, Neil J. Psychological Trauma and Cultural Trauma. In ALEXANDER, Jeffrey C. et al. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley; London : University of California Press, 2004, s. 38-39.

předcházejících režimů či forem útlaku, která si naopak prostřednictvím „banálního nacionalismu“ současných společností mohou nárokovat platnost pro celý národní stát a prostřednictvím analogicky konstruovatelného „banálního internacionalismu“ platnost pro celý Západ či celý svět.¹⁹

To, že je společnost charakterizována jako individualizovaná, se zdá být v rozporu s pojmem *kolektivní* paměti i s místy paměti jakožto se *společenskými* institucemi. Rozpor je ale pouze zdánlivý. Odkaz k individualizované společnosti poukazuje k tomu, že jedinec není paměti plně ustavován, ale je jí spíše oslovován – paměť „(u)kládá každému povinnost vzpomínat si ... Čím méně je paměť prožívána kolektivně, tím více potřebuje společenské instituce i konkrétní lidské osoby, které samy ze sebe činí ztělesnění paměti. Je to jako kdyby nějaký vnitřní hlas říkal Korsičanům: »Musíš být Korsičanem.«“²⁰ Paměť je zde vykreslována jako takřka vampyristická bytost, jako nemrtvý parazit přísávající se k živému hostiteli – lidskému jedinci, který jediný může být jejím nositelem. Zároveň je tato paměť ideologií fungující přesně podle Althusserova popisu *interpelace* ideologického státního aparátu: něčím, co je zároveň oslovením, pojmenováním a apelem utváří subjekt *jakožto* svého nositele.²¹

Vampyrismus paměti je nicméně pouze zdánlivý – s vykořeněnými individui žije paměť ve skutečnosti v symbióze. Tak jako je potřebuje ona jako své nositele, potřebují především oni ji – jako zdroj orientace a příslušnosti, jako rejstřík odkazů a argumentů. „*Kdysi jsme totiž věděli, či jsme synové, zatímco dnes jsme synové nikoho a všech ... Naše vnímání minulosti je halasným přivlastňováním si toho, o čem víme, že už to není naše.*“²² Výběr skupinové paměti k osvojení nám nabízí náhražku za pevné vkořenění do společnosti – proto paměť *právě* v silně individualizované společnosti není na ústupu, ale naopak získává na významu.²³

Sousloví *místo paměti* demonstruje výše zmíněnou vnějškovou povahu moderní paměti v protikladu s internalizovanou tradicí, nikoli nutně lokálnost. Jak již bylo zmíněno výše, místa paměti fungují jako nositelé symbolického smyslu, jako odkazy strukturující kolektivní paměť a debatu o ní. Místa paměti jsou různorodá, nepřekrývají se, neexistuje mezi nimi homogenita ani průhledná hierarchie. To je patrné i z příkladů, které Nora

¹⁹ Pojem banální nacionalismus Michaela Billiga označuje situaci, kdy je národ neproblematizovaným, ale zároveň nic podstatného nevyjadřujícím rámcem veřejné debaty, srv. BILLIG, Michael. *Banal Nationalism*. London; Thousand Oaks, New Delhi : Sage, 1995. Pojem banální internacionalismus můžeme analogicky označit předpoklad neproblematické homogenity západních společností a převoditelnosti jednotlivých poučení či výsledků veřejné diskuse v těchto společnostech.

²⁰ NORA 1998, s. 19.

²¹ Srv. ALTHUSSER, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Toward an Investigation)*. In ŽIŽEK, Slavoj (ed.) *Mapping Ideology*. London : Verso 1994, s. 100-140.

²² NORA 1998, s. 21.

²³ Srv. OLICK, Jeffrey K. – VINITZKY-SEROUSSI, Vered – LÉVY, Daniel. Introduction. In OLICK, Jeffrey K. – VINITZKY-SEROUSSI, Vered – LÉVY, Daniel (eds.) *Collective Memory Reader*. New York; Oxford : Oxford University Press, 2011, s. 3-62.

explicitně uvádí: trikolóra, Vítězný oblouk, slovník Larousse, školní učebnice historie, sdružení bývalých spolubojovníků, minuta ticha, generace, revoluční kalendář, Deklarace lidských práv, výročí, paměti významného státníka, hřbitov, Národní knihovna, rodinná kronika...

Jeffrey K. Olick konstatuje, že Norovo pojetí vyvolává otázku, co vlastně „*není místem paměti?*“²⁴ Tváří v tvář některým Norovým případům získává tato otázka na přesvědčivosti, přesto lze, jak se domnívám, pojem místa paměti soudržně uhájít pro místa s jistou mírou společenského významu. V něčem nás může orientovat již Norovo vymezení: všechna místa paměti mají podle něj materiální, symbolickou a funkční dimenzi, bez ní nemohou existovat. Jejich rolí je koncentrace významu, „*polapení maximální míry smyslu v minimálním počtu znaků*“.²⁵ Mají funkci rámců – tím, že váhu získá převládající konsensus o symbolické dimenzi právě toho a ne jiného místa paměti, zároveň strukturuje diskusi o minulosti a významnou měrou ovlivňuje její výsledek.

I proto se místa paměti stávají předmětem sporů. To má ostatně i sebeposilující efekt, protože spory (pokud se jim nepodaří dané místo paměti diskreditovat nebo proměnit jeho symbolický smysl²⁶) zvětšují počet odkazů na dané místo paměti, a tím často i jeho význam. Mnohá místa paměti jsou místy paměti právě proto, že jsou *místy sporů o paměť*.

Moment sporu a konfliktu koresponduje i s norovskou figurou míst paměti jakožto produktu obrany paměti, na rozdíl od ní ale klade důraz na obranu nejen před kritickým pohledem historie, ale také před konkurenčními paměťmi a prezentistickou lhostejností společnosti. Právě důraz na spor nám také může pomoci odrazit Olickovu námitku – budeme-li číst paměť jako ideologii, může nasvítit koncept míst paměti a pomoci odlišit jako relevantní takové místo paměti, které je předmětem politického sporu nebo rétorického užívání v politických sporech.

Jak ukáže následující analýza, přínos konceptu míst paměti pro analýzu ideologie může spočívat v tom, že umožňuje zmapovat paměť-ideologii popisem jednotlivých míst paměti. Pro český antikomunismus můžeme jistě uvést Jáchymov, „třetí odboj“, bratry Mašíny, letopočty 1946, 1948, 1968 a 1989, Jana Palacha, Miladu Horákovou, svazky StB, Konfederaci politických vězňů, lustrace... Svérázným místem antikomunistické paměti je také Mnichov, k němuž antikomunisté občas vážou paměť komunismu jakožto k symbolu starší a obecně respektované tradice.²⁷ Pokud tedy budeme hovořit o českém antikomunismu v období od zvolení Václava Klause prezidentem ČR a od petice

²⁴ OLICK, Jeffrey K. Collective Memory: The Two Cultures. In *Sociological Theory*, 1999, roč. 17, č. 3, s. 336.

²⁵ NORA 1998, s. 24.

²⁶ Příkladem takového místa paměti, které změnilo nejen obsah, ale i význam, by mohly být Rukopisy královédvorský a zelenohorský.

²⁷ Srv. SLAČÁLEK, Ondřej. Boj o národ. Obrazy Mnichova ve sporech o českou zahraniční politiku. In *Mezinárodní vztahy*, 2010, roč. 45, č. 4, s. 50-71.

S komunisty se nemluví v roce 2003, pak klíčovými objekty konfliktů byly dvě sociální instituce: KSČM a ÚSTR. Je samozřejmě sporné, zda je můžeme označit jako místa paměti, vzhledem k tomu, že nejsou pozůstatkem minulosti, ale přítomným aktérem. Aktérství je ovšem relativní: fenomén, který je přítomným aktérem, může být zároveň v popisu svých odpůrců či příznivců statickým objektem, a tedy mít i charakteristiky míst paměti.

Návrh na zákaz Komunistické strany Čech a Moravy představoval pro antikomunisty klíčový požadavek, právě její přežívání vnímali v jistém smyslu jako pokračování či vyhřeznutí minulosti a hlavní podnět pro svou aktivitu. KSČM tak byla konstruována nejen jako objekt nepřátelství a ohrožení, ale především jako živoucí minulost. Můžeme zde tedy oproti Norově konceptu vidět rozpor: KSČM splňuje a zároveň nesplňuje podmínku *vzdálenosti*. Na jedné straně ji její obraz u antikomunistů plně identifikuje s minulostí státostrany v diktatuře, na stranu druhou její význam spočívá právě v tom, že existuje, ač by již měla být překonána. Představuje ne-mrtvého, někoho, kdo patří minulosti a má už dávno nebyť, leč z nějakého důvodu mu nebylo k neexistenci pomoheno. V jistém smyslu lze říci, že ve stejné míře, v jaké představuje místo paměti, je i jejím *anti-místem*, místem, které má být vymístěno a které především ve stejné míře, v jaké je odkazem k minulosti, paradoxně připomíná, že tato minulost ještě neskončila.

Jestliže KSČM chtěli antikomunisté zakázat, naopak další instituce, Ústav pro studium totalitních režimů (prosazovaný původně pod příznačnějším názvem Ústav paměti národa), byla místem, které mělo vzniknout. Toto pracoviště, které v sobě mělo spojit roli archivu dokumentů minulorežimních bezpečnostních složek s odborným a osvětovým pracovištěm, odpovídá svou rolí i původním názvem až doslovně onomu norovskému poslání obrany paměti. Je místem, které paměť zároveň ukládá, střeží i utváří, místem, které poskytuje přístup i autorizovaný výklad k jiným místům paměti (archivy StB, „třetí odboj“) nebo jiná místa paměti přímo produkuje (skrže pomůcky pro výuku žáků, filmy, knihy). V tomto smyslu bychom o ústavu mohli mluvit jako o jakémsi *meta-místu* paměti.

Paměť a kritická analýza diskurzu

Kritická analýza diskurzu s jistou distancí navazuje na dílo Michela Foucaulta, a to jak na jeho filozofické analýzy o povaze moci a jazyka, tak na některé jeho konkrétní historické analýzy.²⁸ V návaznosti na Foucaulta vnímá mocensky a jazykově konstruovanou povahu sociální reality, právě proto na rozdíl od něj klade důraz na analýzu jazykových prostředků.²⁹ Zaměřuje se na jazykovou konstrukci významů, identit, mocenských vztahů

²⁸ Srv. zejména FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. Praha : Hermann a synové, 2002; FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost*. Praha : Filosofia, 2006.

²⁹ Pro kritickou analýzu diskurzu srv. zejména FAIRCLOUGH, Norman. *Language and Power*. London : Longman, 1989; FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London : Routledge 2003; WODAK, Ruth – MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London : Sage, 2001; VAN DIJK, Teun. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London : Sage 1998.

a ideologií. Právě ideologie patří mezi hlavní zájmy kritické diskursivní analýzy; ta obohatila výzkum mimo jiné o pojmy jako je nový rasismus Teuna Van Dijka.

Základem diskursivní analýzy je detailní rozbor směřující k nalezení výchozích významových struktur, zdrojů přesvědčivosti a základních odkazů. Samo slovo diskurz už u Michela Foucaulta poukazuje k jazyku ne jako k pouhé obecné struktuře pravidel, ale jako ke konkrétní sociální konfiguraci, která je v daném kontextu zdrojem platnosti významů a přesvědčivosti výpovědí. Analyzovat diskurz znamená sledovat skrze použité jazykové prostředky proces ustavování významů a stopovat zdroje argumentační přesvědčivosti – odhalovat to, co aktéři považují za rozhodující instance pravdy.

Chápeme-li paměť v duchu předchozí diskuse Pierra Nory a Neila Smelsera jako kulturní artefakt a specifickou podobu ideologie, může být kritická analýza diskurzu vhodným nástrojem pro její zkoumání. Taková paměť má totiž diskurzivní charakter, jejím dominantním médiem je jazyk, právě v jazyce se také odehrává vyjednávání o její podobě, kontextu a smyslu. Proto se kritická analýza diskurzu stala základním metodologickým východiskem následujícího textu.

Jakkoli bude následující rozbor vycházet z kritické analýzy diskurzu, ve dvou podstatných momentech se od ní odchýlí. Pokud jde o první z nich, kritická analýza diskurzu se hlásí ke kritickému postoji vůči ideologii a závazku odhalovat struktury manipulace a panství, které jsou s ideologiemi spojeny.³⁰ V tomto smyslu se vymezují vůči pouze analyzujícím přístupům, jaké reprezentuje např. morfologický přístup Michaela Freedena.³¹ Jestliže prvotním zdrojem zájmu o antikomunismus byl můj kritický přístup k jeho předpokladům a politická polemika, což bezpochyby ovlivnilo i východiska analýzy, nemá následující text ambici antikomunismus vyvracet či zpochybňovat. Jeho snahou je popsat jej a analyzovat jeho zdroje jako kteroukoli jinou ideologii, v čemž se více blíží Freedenuv morfologickému přístupu. Aniž by chtěl autor předstírat neutralitu, jeho cílem v tomto textu je provést analýzu, která může být teoreticky vzato užitečná jak odpůrcům antikomunismu pro další rozvíjení polemiky s ním, tak i samotným antikomunistům pro nové promýšlení vlastních východisek a argumentačních strategií. Její hlavní smysl stojí ovšem *mimo* tuto polemiku – zmapování jejích figur má být praktickým příspěvkem pro obecnější zkoumání polemických diskurzů ideologie-paměti a konstrukce jejích míst.

Zároveň kritická diskurzivní analýza bere jako svou součást lingvistickou analýzu. Následující text bude pracovat s užíváním jazyka, ale pouze tam, kde se jedná o použité

³⁰ Srv. např. FAIRCLOUGH 2003, s. 9-11; VAN DIJK, Teun. Discourse analysis as ideology analysis. In SCHÄFFNE, Christina – WENDEN, Anita L. (eds.) *Language and Peace*. Aldershot : Dartmouth Publishing, 1995, s. 17-33.

³¹ FREEDEN, Michael. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford : Oxford University Press, 1996, zejména s. 75-91.

výrazové prostriedky, ktoré bezprostredne poukazujú ke zdrojům významů. Důvodem je právě zaměření textu, který nechce být studií manipulací prostřednictvím jemných jazykových nástrojů, ale analýzou toho, s odkazem k jakým zdrojům významu může paměť fungovat jako ideologie, rozhodovat o hodnotě stávajících jevů a orientovat jednání.

Jestliže oproti jiným typům společenskovedních metod vymezuje kritickou diskursivní analýzu mimo jiné zaměření na lingvistickou stránku jazyka, od mnoha jiných typů lingvistické analýzy (zejména korpusové lingvistiky) odlišuje kritickou diskursivní analýzu důraz na detailní analýzu často i relativně malého množství textu, jehož relevance pro daný fenomén nemusí být doložitelná statisticky (není tedy „vzorkem“ v pravém slova smyslu), ale spíše historicky. Hlubší struktury, nalezené v relevantních textech, se budou s velkou pravděpodobností v určité podobě objevovat i v dalších reprezentacích obdobného diskurzu. I proto se následující text zaměřuje na relativně malé množství textů, což umožňuje detailní analýzu.

Pokud jde o zpodobňování KSČM, pro analýzu byly vybrány dva zdroje: Na prvním místě antikomunistická prohlášení z let 2003 – 2008, kolem nichž se sdružoval odpor části občanské společnosti vůči KSČM a která v tomto smyslu usilovala o to být kolektivními prohlášeními a reprezentativními stanovisky. Na druhém místě knihu Adama Drdy a Petra Dudka *Kdo ve stínu čeká na moc* (2006), která představuje ojedinělý jev v rámci české knižní produkce, neboť se má jednat o koncentrovaný soubor argumentů proti komunistické straně a zároveň o novinářskou analýzu příčin její popularity a nebezpečnosti. Jinými slovy, kniha představuje pokus být ucelenou knižní reprezentací antikomunistického stanoviska.

Pokud jde o Ústav pro studium totalitních režimů, byl vybrán zákon, kterým byl tento ústav založen (a jeho původní návrh) a parlamentní rozpravy, v jejichž důsledku vznikl. Zatímco zákon je mimo jiné kolektivní deklarací hodnot, k nimž se má společnost v pojetí zákonodárce založením ústavu hlásit, v rozpravách můžeme sledovat argumentaci pro zákon v přímé konfrontaci s argumenty odpůrců.

Patologický jev i diagnóza: Obraz KSČM

Analýzu toho, jak byla v antikomunistickém diskurzu utvářena KSČM jako místo paměti, založíme na dvou druzích textů. Prvním z nich jsou antikomunistická prohlášení *S komunisty se nemluví* (2003), *Zrušme komunisty* (2005) a *Na komunisty si zvykat nechceme!* (2008). Druhým je kniha Adama Drdy a Petra Dudka *Kdo ve stínu čeká na moc* (2006), která má ambici poskytnout analýzu polistopadového komunismu z antikomunistické perspektivy.

Jestliže názorová pozice se u textů prohlášení a knihy v zásadě překrývá, liší se žánr a charakter textů. *S komunisty se nemluví* se samo označuje jako „provolání“, má čtyři odstavce (poslední tvoří pouze jedna závěrečná výzva – rozkazovací věta) a rozsah takřka

přesně jedné normostrany – 1822 znaků včetně mezer. Výrazně kratší je text petice *Zrušme komunisty*, který má 1055 znaků včetně mezer a není rozdělen do odstavců. Text petice *Na komunisty si zvykat nechceme!* má čtyři odstavce a strukturuje požadavky, kterých je celkem šest. Obsahuje 2378 znaků i s mezerami. Kniha *Kdo ve stínu čeká na moc* má 244 stran rozdělených do devíti kapitol (s dovětkem – profily pěti lídrů KSČM), ty jsou dále rozděleny na očíslované části. Každá kapitola je předložena fotografií a popisem, který představuje glosu, jež zároveň shrnuje či předznamenává obsah kapitoly. Obálka a grafické řešení knihy způsobem upomínajícím na pop-art parodicky užívá komunistické symboly (hlava Lenina, hvězdy, pěsti, srpy a kladiva, třešně), které v kombinaci s užitými barvami (výrazná červená, černá a v menší míře bílá fungují jako vizualizace hrozby. Ač je dominantně politickou analýzou, má kniha četné novinářské prvky a může své téma sledovat nejen do větší argumentační hloubky, ale také do tématické šíře nesrovnatelně větší než krátká antikomunistická provolání i než běžná mediální produkce ve formě krátkých článků či pořadů.

Zatímco prohlášení musejí argumentovat stručně, kniha má možnost jednotlivé rétorické figury rozvést a doložit. Proto skýtá společná analýza těchto odlišných textů šanci zachytit charakteristické momenty diskurzu antikomunistů o KSČM.

V následující sekci si nejprve ukážeme, jak je v diskurzu antikomunistů popisována KSČM – budeme sledovat zejména to, jak významná je pro její popis prezentovaná kontinuita s minulým režimem, s níž souvisí i záludnost komunistů. Ta se totiž projevuje právě tím, že komunisté skrývají svou pravou povahu, již odhaluje jejich minulost. Následovat bude popis společnosti, k jakému poukazuje charakteristika KSČM. Analýzu uzavře prezentace ekvivalence nacismu a komunismu jako východiska pro adekvátní *umístění* KSČM.

Sediment minulosti i věčné zlo

Z hlediska vztahu k času má KSČM v diskurzu antikomunistů dvě podoby. Na jedné straně představuje pozůstatek konkrétní politické strany a konkrétního režimu v českém národním kontextu, jakési ztělesnění a pokračování čtyřicetileté minulosti a v jejím rámci zejména té části, k níž odkazují pojmy „padesátá léta“ a „normalizace“. V tomto smyslu je KSČM v diskurzu antikomunistů *předlistopadová*, reprezentuje kontinuitu s celospolečensky odmítnutou minulostí. Na straně druhé je KSČM zároveň konkrétním ztělesněním komunismu jakožto obecného fenoménu, reprezentantkou „zločinné ideologie“ a potažmo „zločinů komunismu“, jak byly spáchány v celosvětovém měřítku. V tomto smyslu představuje ztělesnění komunismu jakožto *nadčasového* zla. Tyto dvě perspektivy spolu ovšem nejsou ve vzájemném konfliktu, právě naopak – jsou vzájemně provázané a jedna druhou dokládá. Právě tím, že je KSČM popsitelná jako sediment minulého režimu, se může zároveň stát i reprezentantkou komunistického totalitarismu jakožto

globálního fenoménu. A naopak, komunistická ideologie slouží v antikomunistickém diskurzu jako doklad toho, že se strana nezřekla kontinuity s minulým režimem.

To, že je KSČM „dědička komunistické totality“³² není pro antikomunisty jen důsledkem organizační kontinuity. Jedná se o formu negativní zásluhy, jak plyne z celé citované věty: „*KSČM je dědička komunistické totality, hrdě se k této minulosti hlásí, ústy svých předáků bagatelisuje brutalitu 50. let a obhajuje komunistické zločince.*“³³ Indikátorem její nepřijatelnosti a kontinuity je tedy nepatřičný vztah k paměti, který je také v konfliktu s jejími aspiracemi: „*Patnáct let po listopadu 1989 usilují o získání moci, aniž by alespoň vyjádřením lítosti a omluvou přispěli k tomu, aby se náš národ vyrovnal se svou komunistickou minulostí. Nezřekli se symbolů a názvu, které pro tisíce občanů znamenaly smrt a pro statisíce vyhnání, ztrátu svobody, majetku, půdy či zaměstnání nebo zákazy studia.*“³⁴ Poukaz k patnácti letům od roku 1989 má jasnou delegitimizující funkci, protože zde zdůvodňuje vyloučení hned dvojím způsobem: tento časový odstup činí komunismus jasnou „minulostí“, zároveň je to dost dlouhá doba na to, aby se komunisté mohli chovat jinak a lépe, aby „přispěli“ k nápravě, a tím smazali dluh, který rétorika prohlášení navozuje vůči „národu“ jako celku. Kritiku KSČM jakožto nositelky paměti minulého režimu lze přitom okamžitě zobecnit ke kritice KSČM jakožto nositelce nadčasových idejí a zločinů komunismu – hned za citovanou pasáží v petici *Zrušme komunisty* následuje: „*Trvá-li KSČM na názvu »komunistická«, trvá tím na třídním boji, diktatuře proletariátu a omezení vlastnických práv občanů...*“³⁵ Jméno se tak pro petici stává úběžníkem, v němž se spojují obě časové dimenze, představuje pro antikomunisty klíčový důkaz o nepřijatelnosti strany a stane se i předmětem ústředního požadavku (na zákaz užívat slovo „komunistický“ ve jménech politických stran).

Minulost postavila před komunisty úkol změny. Jestliže se netransformovali, představují živou urážku paměti, neboť „*se mohou cítit v režimu, který započal jejich pádem, bezmála jako v bavlnce*“³⁶ přičemž „bavlnka“ stojí v jasném implicitním kontrastu s tvrdostí jejich předcházející vlády, navozuje dojem nepatřičného blaha. Tak nastolují problém polistopadové KSČM ve své knize Adam Drda a Peter Dudek. Strana pro ně představuje pozůstatek překonaných dob, návštěva jejich sídla vyvolává „*silný dojem, že existuje ne jeden, ale hned několik ,časů‘ a že zrovna tady se čas tak zpomalil, až to návštěvníkovi umožňuje návrat do oficiálního politického prostoru sedmdesátých či osmdesátých let minulého*

³² *S komunisty se nemluví*, 2003 [online]. Původní stránka /www.antikscm.2b.cz, na níž byl text přístupný, je v současné době nefunkční, text byl nicméně přetištěn např. v rámci článku *S komunisty nemluvte, vyzývá petice*, *Idnes* 11. 6. 2003, na internetu je v současné době dostupný na adrese: http://www.sds.cz/docs/prectete/e_kolekt/s_k_s_n.htm (poslední náhled 24. 6. 2013).

³³ Tamtéž.

³⁴ *Zrušme komunisty*, 2005. Dostupné na internetu na <http://www.zrusmekomunisty.cz> (poslední náhled 24. 6. 2013).

³⁵ Tamtéž.

³⁶ DRDA, Adam – DUDEK, Petr. *Kdo ve stínu čeká na moc. Čeští komunisté po listopadu 1989*. Praha : Paseka, 2006, s. 145.

*století.*³⁷ Rámujícím protikladem je pro Drdu a Dudka rozpor mezi přítomným a minulým – strana se mohla modernizovat, transformovat, proměnit, jinými slovy *reformovat*, zvítězili v ní ale a její politiku určují *konzervativci* (nebo také ortodoxní, či pravověrní, staří kádři apod.).³⁸ Jako pozitivní příklad dávají Duda s Drdou transformované postkomunistické strany zejména z Polska a Slovenska; i tam, kde hovoří o jejich krizích, neúspěších a propadech do korupce, zdůrazňují, že jejich „*příčiny ... s komunistickou minulostí přímo nesouvisely*“.³⁹ Antikomunismus zde tedy nemá podobu obavy z moci starých struktur (viz též bagatelizace ekonomické moci bývalých komunistů níže v této analýze v debatě Václava Havla a Petra Pitharta v závěru sekce *Zodpovědnost společnosti*). Bývalí komunisté v pravicových stranách jsou (jako Vladimír Tlustý) nanejvýš „*směšní*“, komunisté v KSČM jsou oproti tomu „*nebezpeční*“.⁴⁰ Kdyby se komunistická strana transformovala, mohla by podle autorů české společnosti i leccos „*nabídnout*“.⁴¹ Skandál komunismu se odehrává na symbolické rovině – to, co mělo již dávno zaniknout, je stále přítomno a ovlivňuje prostor české veřejné debaty. Ač do něj nepatří, dokázali se komunisté „*v demokratickém politickém systému zorientovat a pevně se v něm usadit*“.⁴²

Nepřípadnost přítomnosti komunistů je v knize artikulována na mnoha rovinách. Tím prvním je již zmíněné zdůrazňování jiného času, časové dimenze vyloučení. Nepatří do této doby, ale dokázali se v ní udržet a přežít svůj vlastní zánik: „*postkomunistický dinosaur pohybující se v jakési pseudorealitě má volební preference oscilující mezi třinácti a dvaceti procenty*“.⁴³ Jejich časová nepatřičnost má být zřetelná v ideologii, kterou „*dodnes*“ zastávají („*nejvyšší autoritou je pro stranu dodnes Lenin*“⁴⁴), ale i v generačním profilu (ba dokonce zdravotním stavu) stoupců strany: „*Davy prořídly a chodí málo mladých. Převládají staří, kteří mísí vzpomínky na lepší časy do debat o úmrtích a onemocněních*“.⁴⁵ Nejen, že má ideologie ortodoxních členů strany zcela antikvární povahu, do jiného času je třeba zařadit i domnělé „reformisty“ jako Miloslava Ransdorfa či Jiřího Dolajše, kteří přitom tvoří ve straně menšinu a jejich roli autoři označují jako „*ornamentální*“⁴⁶: tito reformisté jsou totiž podle autorů „*reformní zhruba stejnou měrou, jako byl koncem osmdesátých let předseda vlády Ladislav Adamec*“.⁴⁷

Politický obsah aktivit KSČM tak pro autory splývá se symbolických skandálem, který svou existencí strana produkuje. Pokud by se důkladně transformovala, pozitivním výsledkem by bylo, že by „*navždy zmizely excesy typu oslav stalinisty Klementa Gottwalda,*

³⁷ Tamtéž, s. 63.

³⁸ Srv. tamtéž, např. s. 28, 33, 35-37, 41, 48, 52, 63, 67 atd.

³⁹ Tamtéž, s. 49, srv. s. 35-36.

⁴⁰ Tamtéž, s. 10.

⁴¹ Tamtéž, s. 29.

⁴² Tamtéž, s. 137.

⁴³ Tamtéž, s. 68.

⁴⁴ Tamtéž, s. 54.

⁴⁵ Tamtéž, s. 117.

⁴⁶ Tamtéž, s. 61.

⁴⁷ Tamtéž, s. 62.

prvomájových shromáždění, na nichž řečníci už potisící a prvé odsuzují «zločinný» kapitalismus, konferencí navštěvovaných delegacemi ze «spřátelené» Číny, Kuby, KLDR.»⁴⁸ To negativní z KSČM je opět vymezeno jako pouto s minulostí – pozitivní oslava viníka zločinů minulého režimu, antikapitalistická rétorika, komunikace s představiteli států, v nichž stále vládou komunistické strany. Minulost je navozena i výpůjčkou hodnotícího lexika („zločinný“, „spřátelené“), u něž uvozovky navozují aktuální deficit platnosti. Zařadí-li autoři do výčtu nepřijatelných „excesů“ odsouzení kapitalismu (které je přitom součástí ideové výbavy i velké části západní levice), kontextualizují je do minulorežimní praxe – prvomájového shromáždění – a zdůrazní, že se toto odsouzení děje „už potisící a prvé“. Oproti repetitivní časové perspektivě komunistů, obrácené do minulosti, tu stojí časová perspektiva autorů signalizovaná slovem „navždy“ – komunismus musí být v této perspektivě jednou pro vždy vykázán do minulosti, z níž se nesmí vrátit. Komunisté jsou tak časovými adjektivy vykreslováni jako obyvatelé cyklického času, s jeho opakujícími se vyprázdněnými rituály, zatímco antikomunisté mají roli progresivních obyvatel lineárního času, kteří vykonávají činy a vybojuvávají vítězství jednou provždy.

V příkladech „excesů“ doplňuje časovou dimenzi dimenze prostorová. KSČM je delegitimována nejen jako subjekt patřící do jiného času, ale také jako protipól konsensuální polistopadové prostorové orientace české politiky. Kritika Severoatlantické aliance (NATO) a americké zahraniční politiky, snaha o vypovězení Rádia Svobodná Evropa ze země a vůle změnit Evropskou unii směrem k socialismu je autory shrnuta jako „*snaha fakticky odtrhnout Českou republiku od Západu*“⁴⁹ což ostatně souvisí i s vykreslováním komunismu jako popření „*hodnot evropské civilizace*“ (viz níže). Oproti jasnému zakotvení ČR na Západě spojují autoři KSČM s mnohem nevábnějším zahraničím: „*Je-li někde v cizině inspirace, pak snad v Číně, určité sympatie jako vzoru se kupodivu projevují Moldavsku, tedy jedné z nejchudších zemí světa, a taktéž zbídačenému Lukašenkovu Bělorusku.*“⁵⁰ Důraz na Západ jako jediné možné směřování je specifikován vnímáním tohoto Západu nikoli prostě jako západní Evropy (komunistům tak nestačí souhlas s členstvím v Evropské unii spojený s vůlí ji změnit), ale pouze jako spojenectví západní Evropy a Spojených států amerických. Alternativou může být pouze cizí orientální tyranie či na evropské úrovni pouze „*chudoba*“ či „*zbídačení*“.

Jak jsme si již mohli všimnout, prostor hraje roli i pokud jde o politické obsahy. Jestliže odsouzení kapitalismu označují autoři za „*exces*“ v kontextu komunistické prvomájové oslavy, uvědomují si explicitně, že by „*žádný evropský soud snahu ‚zrušit kapitalismus‘ trestat nemohl*“⁵¹ a autoři sami deklarují, že by to obecně vzato nechtěli. Hlásat v jiném

⁴⁸ Tamtéž, s. 28-29.

⁴⁹ Tamtéž, s. 59.

⁵⁰ Tamtéž, s. 67.

⁵¹ Tamtéž, s. 55.

prostoru a kontextu to samé, co KSČM, by nebylo skandální, důležitý je právě kontext a aktér. Legitimizovat KSČM západním marxismem nelze, „*mezi KSČM a západoevropskými komunistickými stranami je stále velký rozdíl*“.⁵²

Jak jsme už viděli v citacích z antikomunistických prohlášení, vztah k času má morální dimenzi, neboť KSČM se váže k času, který je jednoznačně identifikován jako zločinný. Odkaz k minulosti je tak zároveň usvědčujícím materiálem i zdrojem obecně platných poučení. Důsledkem je dvojí druh formulací. Jedny poukazem k zastaralosti prohlašují KSČM za irelevantní („*Ty výroky a teze se jeví jako naprosto nesmyslné, protože vypadají jako z předválečných a poválečných let*“;⁵³ „*je to jak scéna z Jurského parku: v 21. století neexistuje žádné moskevské centrum komunismu a žádná světová socialistická soustava*“⁵⁴). Druhé mají charakter obecných prohlášení, která povyšují konkrétní zkušenost z jednotlivých historických situací na obecně platná poučení a pravidla: „*Komunisté mají v povaze své protivníky nejprve maximálně využít a pak je zlikvidovat*“;⁵⁵ „*Represe se v rudé tradici vždy obhajovala ušlechtilým záměrem*“.⁵⁶ Historické analogie platí s železnou pravidelností, odmítat je znamená zopakovat slepotu těch, kteří si dělali o charakteru komunistů iluze dříve, např. v letech 1945–1948. Proto lze ocitovat obhajobu poválečné KSČ z pera Josefa Hudce z roku 1946 hned vedle tvrzení Jiřího Paroubka z roku 2005, že dnešní KSČM už není hrozbou.⁵⁷

Právě kombinace zločinnosti a neaktuálnosti je ústřední charakteristikou KSČM. Tato kombinace zároveň spojuje komunistické ideje, minulý komunistický režim i současnou komunistickou stranu, její členy a představitele. Právě díky tomuto propojení může být i stávající komunistická strana a její politika sledována prizmatem milionů „obětí komunismu“. Toto spojení také umožňuje, aby byla existence KSČM kontrastována se zákonem o protiprávnosti komunistického režimu, podle nějž byl minulý režim označen za „*zločinný a zavrženíhodný*“. Platnost zákona (jakkoli má pouze deklarativní povahu) a legální existence komunistické strany jsou v rétorice antikomunistů konstruovány jako logické protiklady, jak ukazuje i antikomunistické prohlášení z roku 2008: „*Je pro nás nepochopitelné že, ačkoliv byl komunistický režim prohlášen za nezákonný, je držitelce těchto idejí – komunistické straně – stále umožněno ovlivňovat vývoj demokratické společnosti*“.⁵⁸ Zde splývají strana, režim a ideje krystalicky čistě, strana se i za cenu nepřilíš dobré stylistiky stane „*držitelkou [komunistických] idejí*“, které zároveň splynou s režimem. Celá tato kombinace pak má být v důsledku platnosti zákona o protiprávnosti komunistického režimu vykázána z jakéhokoli vlivu na demokratickou, tedy stávající společnost.

⁵² Tamtéž, s. 143.

⁵³ Tamtéž, s. 68. Zvýraznění O. S.

⁵⁴ Tamtéž, s. 68. Zvýraznění O. S.

⁵⁵ Tamtéž, s. 105. Zvýraznění O. S.

⁵⁶ Tamtéž, s. 59. Zvýraznění O. S.

⁵⁷ Tamtéž, s. 83-84.

⁵⁸ *Na komunisty si zvykat nechceme*, 2008 [online]. Dostupné na <http://www.viteznyunor.cz/Petice.html> (poslední náhled 24. 7. 2013).

Skrytosť hrozby

Jak jsme viděli, je KSČM konstruována jako vážná hrozba. Na vážnosti hrozby ostatně záleží relevance samotného antikomunismu. Jak je ovšem podle antikomunistů možné, že tak závažná hrozba, za jakou KSČM antikomunisté pokládají, je společností přehlížena a nemobilizuje ji? Zčásti je vina na společnosti, jak si ukážeme v následující sekci. Zčásti je to ovšem důsledek schopnosti komunistů skrýt to, co antikomunisté považují za jejich pravou povahu. Ani tato záludnost hrozby však není něčím, čím by se současní komunisté vymykali obecně platnému pravidlu, naopak jej potvrzují. Slovy výzvy *Na komunisty si zvykat nechceme*: „*Nástup obou totalitních režimů – nacistického a komunistického – k moci se udál nenápadně na základě demokratických voleb. Stejně nenápadně se nám jeví i postupná legitimizace vládnutí komunistů nejprve na krajské úrovni, aby byl posléze umožněn jejich nástup i k převzetí moci celostátní.*“⁵⁹ Nenápadnost se z tohoto úhlu pohledu stane pozoruhodně nápadnou, pro vědouce – antikomunisty – je jen dalším dokladem nebezpečnosti komunistů. Právě toto vědění je ale zároveň odděluje od těch, kteří komunistické skrývání neprohlédli.

Ústřední metaforou, která pro Drdu a Dudka strukturuje jejich popis komunistické strany, je metafora „dvojitá tvář“, „*portrét složený ze dvou tváří*“⁶⁰ se jmenuje i příslušná kapitola jejich knihy. Dvě tváře mají odlišná místa výskytu a odlišný účel: „*(J)ednu je vidět v oficiálních materiálech pro veřejnost a státní instituce, druhá se skrývá v různých vystoupeních partajních předáků na «soudružských shromážděních» či v polotajných brožurách.*“⁶¹ Právě skrývaná druhá tvář (která má vesměs podobu symbolických políček dominantní paměti, často ze strany marginálních skupin neostalínistů uvnitř strany) je podle autorů tváří pravou, poukazující k neměnné podstatě komunistů a komunismu. Naopak oficiální tvář je nevěrohodným skrýváním – komunistický předák v podání Drdy a Dudka hovoří „*obratně, nechceme-li rovnou říci kluzce*“ a „*vyhýbá se jakýmkoli přímým odpovědím*“.⁶² Tam, kde by oficiální tvář komunistů měla prozradit jejich cíle i preferované prostředky, „*je v jejich materiálech jakási černá díra*“.⁶³ Tuto prázdnotu způsobenou mlčením mohou zaplnit historické reference a rétorika radikálů, ona „druhá tvář“ strany. Kluzkost, nepřímost, výmluvy na úrovni „oficiální“ tváře jsou kompenzovány brutální otevřeností na úrovni tváře „pravé“ a zároveň jsou svojí licoměrností její součástí a doplňkem. „*Komunisté se nevzdali úskoků, lží a polopravd*“,⁶⁴ proto i pouhá komunikace s nimi představuje problém.

Metafora dvojitá tváře a jazyk skrývaní souvisí i s titulní metaforou knihy *Kdo ve stínu čeká na moc*. Stín je utvářen nezájmem demokratů, zároveň je ale i vhodným prostředím, kde se může dařit temným silám. Obraz nebezpečí je nastolen právě kombinací stínu a druhé

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ DRDA – DUDEK 2006, s. 51.

⁶¹ Tamtéž, s. 52.

⁶² Tamtéž, s. 61.

⁶³ Tamtéž, s. 57.

⁶⁴ Tamtéž, s. 224.

tváře těch, kdo čekají na moc, která jako kdyby komunisty očekávala a jim stačilo pouze v dostatečné skrytosti čekat – alespoň pokud jejich odpůrci nebudou jednat.

Skrytá povaha hrozby ovšem není charakteristická pouze pro KSČM, ale i pro celou paměť komunismu. Drdova a Dudkova kniha se vzhledem k rozsahu i žánru narozdíl od antikomunistických prohlášení zabývá nejen samotnou komunistickou stranou, ale také příčinami její popularity. Její kořen autoři nalézají mimo jiné v masové kultuře, ať už té, která vznikla za minulého režimu a stále se objevuje v rozhlase a televizi, nebo té, která po listopadu zachycuje předlistopadové období a podle autorů náležitě neodpovídá jeho adekvátní paměti. I zde je hrozba skrytá, nachází se „ve stínu“ – kdo by na první pohled očekával politické ohrožení od seriálů, filmů či písní. Vzhledem ke kontinuitě komunismu předlistopadového a polistopadového nicméně autoři mohou napsat, že „*předlistopadové televizní seriály podporují KSČM tím, že dodnes «ideologicky působí»*“.⁶⁵

Masová kultura je Drdou a Dudkem kritizována na třech rovinách: 1) pro obsahy znovu dostupných děl, 2) pro špatný příklad, který poskytuje elita s minulostí v předlistopadovém kulturním průmyslu a 3) pro neadekvátnost nových děl ve vztahu k paměti komunismu. Společným rysem je podle autorů *produkce nevinnosti* minulého režimu.

Pokud jde o obsahy, seriály a další díla z minulosti v dnešní době plní vlastně stejnou úlohu jako ve své době: udržují iluzi normality o období panství KSČ. Jejich hlavní nebezpečí nespočívá ani tak v otevřené propagandě, i když i ta je přítomna např. u *Třiceti případů majora Zemana* či *Krkonošských pohádek*, natočených „*podle základního bolševického schématu*“, u nichž podobnost s komunistickou ideologií navozují autoři i označením „*Velký bratr Krkonoš*“.⁶⁶ Hlavní problém existuje u zdánlivě nepolitických děl, které zobrazují minulou realitu jako normální a lidskou. „*I jejich základem je lež, protože odvrácené stránky života v totalitním Československu prostě nezachycují, ignorují je, falšují realitu,*“⁶⁷ a to hned dvojnásobně: jednak svým obsahem (popisem normalizačního světa jako normálního) a zadruhé svou existencí (vyvoláním dojmu, že za normalizace mohly vzniknout obdivuhodné hodnoty). Filmové přežitky normalizace tak nejen podporují KSČM, ale v jistém smyslu představují analogický společenský jev – místa paměti, která jsou subverzní vůči takové její podobě, jež by odpovídala přesvědčení autorů i panujícímu politickému řádu, a která zároveň společnost toleruje do té míry, že jim dává oficiální prostor (v případě KSČM parlamentní lavice, v případě seriálů televizní vysílání).

V kontrastu se sugerovanou nevinností televizní zábavy přitom je, že „*byla jedním ze symbolů socialistické společnosti a současně produktem policejního státu*“.⁶⁸ Jejich obliba zpochybňuje význam a smysl převratu 1989, představují „*doklad rozmlženého předělu mezi «tenkrát» a «ted'»*“.⁶⁹ Komunismus nebyl zcela poražen, dominuje-li jeho dědictví

⁶⁵ Tamtéž, s. 160.

⁶⁶ Tamtéž, s. 158.

⁶⁷ Tamtéž, s. 160.

⁶⁸ Tamtéž, s. 152.

⁶⁹ Tamtéž, s. 155.

stále obrazovkám, rovněž odmítnutí KSČM nemůže být úplné, pokud není doprovázeno jasným vztahem k normalizační kultuře: „*Je ... dosti krkolomné ... považovat KSČM za společensky nepřijatelnou pro její kladný postoj k totalitní minulosti, a zároveň mít v oblíbenosti, co tato minulost vyprodukovala.*“⁷⁰ Krkolomnost signalizuje nejen problematičnost, ale především dlouhodobou diskomfortnost a potažmo neudržitelnost dané pozice, která podle autorů povede k vychýlení směrem k omlouvání komunistické minulosti i současné strany. Minulorežimní produkci je třeba odmítnout jako „*pokleslé produkty pokřivené doby*“,⁷¹ antikomunistické stanovisko koresponduje s despektem vůči popu ze strany vysoké či alternativní kultury. Správná politická a paměťová volba souvisí se správnou volbou estetickou.

Tak jako u komunismu, i u normalizační kultury nalezneme personální kontinuitu. Ta opět představuje hrozbu. Někdy se projevuje kontrolou nad vysíláním a pokračováním v šíření normalizační kultury s výše popsanými následky, to autoři naznačují, když zmiňují „*estrády TV NOVA ošetřované osvědčenými pracovníky normalizačního kulturního průmyslu*“⁷² – kontextuální ironie u slova „osvědčený“ zde signalizuje nepřijatelnost a nebezpečnost. Především ale normalizační umělci svým úspěchem v obou režimech dávají špatný příklad: podíleli se na věcech „*za které se sluší cítit stud*“⁷³ a přitom byli a stále jsou úspěšní. Jejich úspěch relativizuje hodnotová měřítka: „*(M)ravnost jednání se nezakládá na tom, co je věčné a neměnné, nýbrž na momentálních vnějších podmínkách,*“⁷⁴ vzkazují celé společnosti svými legitimizacemi úspěchu v diktatuře.

Svůj díl odpovědnosti má ovšem i polistopadová tvorba. Ta se proviňuje způsobem, jakým minulý režim zachycuje, což autoři ukazují rozborem populárních filmů Jana Hřebejka *Pelíšky* a *Pupendo*. Ty jsou podobně jako normalizační seriály z hlediska paměti minulého režimu (roku 1968 a osmdesátých let) nepřipadné ani ne tak tím, co obsahují, jako především tím, co neobsahují. Namísto emocí, které bychom na základě dominantní paměti komunismu mohli očekávat, dochází k nepatřičnému polidšťování zla. Když autoři popisují syžet *Pelíšků*, hovoří o tom, jak v jednom domě bydlí rodina lampasáka a bývalého politického vězně: „*Vládne mezi nimi «napětí». Nikoli nenávist, odpor, pocit křivdy, bolesti, závidění, či strachu, jak by se dalo vzhledem k okolnostem čekat, ale prostě dusno. Asi takové, jako když se jednomu sousedovi nelíbí, že mu děti druhého trhají rybíz nebo že mu jeho pes močí na rohožku. Konflikt by teoreticky mohl být vážnější, jelikož jeden soused slouží v ozbrojených silách moci, která zničila rodinu toho druhého a okradla ji o majetek, ale v Pelíšcích se z takových věcí nestřílí.*“⁷⁵ Správná paměť komunismu zde má pertifikovat způsob, jakým mají být emoce přítomné ve filmovém příběhu s daným námětem. Nejsou-li zde podány takto, představuje to útok na tuto paměť, neboť je anihilována –

⁷⁰ Tamtéž, s. 159.

⁷¹ Tamtéž, s. 154.

⁷² Tamtéž, s. 150.

⁷³ Tamtéž, s. 163.

⁷⁴ Tamtéž, s. 163.

⁷⁵ Tamtéž, s. 164.

příběh je vlastně vyprávěn coby normální zápletko. Kontrast mezi nenormalitou, která by dle autorů měla být situací adekvátní, a Hřebejkovým vylíčením situace Drda a Dudek podtrhují paralelami z běžného života – trhání rybízu a močení psa na rohožku. To samé platí pro kontrast mezi „zničením rodiny a jejím okradením o majetek“ a ironickou formulací „z toho se nestřílí“.

Stejně kritice je podrobena *Pupendo* – i zde je zásadním problémem absence témat, které správné pojetí paměti komunismu k danému období předpokládá: „nikde žádná šikana, žádná policie, žádní udavači, žádní kádrováci, žádná šed“.⁷⁶ Předkládaný obraz paměti komunismu je ve třech případech spojen s represivním aparátem, ve čtvrtém s represivní politickou kontrolou v zaměstnání. V pátém je symbolem komunismu barva, která zároveň konotuje bezvýraznost a absenci barevnosti. Bez těchto ingrediencí je dle autorů knihy nabízený obraz falešný a představuje skrytý útok na adekvátní paměť.

Jestliže v Hřebejkovi a dalších „uspělo «laskavě humorné» shovívavé pojetí“,⁷⁷ představuje to zároveň politickou hrozbu, protože „nostalgie a shovívavost se navzájem posilují“⁷⁸ a tolerance k zlehčujícím obrazům minulého režimu je zároveň tolerancí k jeho současným pohrobkům. Je prohrou antikomunistů, že převládla „jedna filmová podoba českého antikomunismu – ta, která o něm nejméně vypovídá, zato je pro většinu diváků nejstravitelnější, nejzábavnější, nejméně nepříjemná“.⁷⁹ Toto převládnutí přitom negativně vypovídá především o morální úrovni příjemců takového obrazu: „nejstravitelnější, nejzábavnější, nejméně nepříjemná“ představuje tvář v tvář zlu negativní hodnotící charakteristiky. Podoba masové kultury je stejně jako tolerance komunistů výpovědí o společnosti, která se jich dopouští, a jejich kritika jí zároveň kreslí portrét.

Zodpovědnost společnosti

Mohlo by se zdát, že antikomunistický postoj představuje vynucování konformismu – právě jako takový byl také často kritizován ve veřejné debatě.⁸⁰ Stigmatizací minulosti a požadování alternativy jako by antikomunismus vyžadoval bezpodmínečný souhlas se současností. V konfrontaci se sebepojetím samotných antikomunistů ale tento názor neobstojí bez upřesnění. Antikomunismus vymáhá konformitu vůči určitému konkrétnímu pojetí demokracie (v němž mají hodnoty primát nad procedurami) a vůči tomu, co chápe jako civilizační dědictví Západu. Zároveň ale svůj postoj vůči současné většinové společnosti pojímá v jistém smyslu jako kritický a protestní – právě proto, že tato společnost podle nich nedokáže těmto ideálům či civilizačním normám dostat, což se projevuje nejvýrazněji na jejím vztahu ke komunistické straně. Jak uvádějí nejjasněji Drda s Dudkem,

⁷⁶ Tamtéž, s. 166.

⁷⁷ Tamtéž, s. 163.

⁷⁸ Tamtéž, s. 167.

⁷⁹ Tamtéž, s. 151.

⁸⁰ Srv. ŠKABRAHA, Martin. Co dlužíme (nejen) českým komunistům. In *Právo*, 21. 7. 2005; SLAČÁLEK, ONDŘEJ. Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie. In *Britské listy*, 22. 6. 2009, STROBACH, Vít. Paměť české transformace, aneb o přísluhovačích, vítězích a obětech. In *Deník Referendum*, 3. 2. 2012.

„KSČM je u české společnosti patologickým jevem i diagnózou zároveň.“⁸¹ Zde autoři ukazují, že pro ně orientující roli sehrává medicínský diskurz (jakkoli je ve zbytku textu přítomný pouze spíše zřídkavě). KSČM představuje nemoc, což implikuje představu národa jako těla a strany samotné jako zhouby, která musí být potlačena. Jak ale vidíme na předchozí citaci, KSČM je nemocí i symptomem jiných chorob.

Tento symptom se projevuje právě podceňováním hrozby komunismu, které představuje nepřijatelný postoj, defektní z hlediska morálního i politického úsudku. Reakcí na komunismus musejí být obavy: „S rostoucím znepokojením sledujeme lehkost a bezstarostnost, s jakou je v posledních měsících ve veřejném životě ... přijímána a představována komunistická strana“, uvádí výzva *S komunisty se nemluví*. „Lehkost a bezstarostnost“ tváří v tvář nebezpečí, podobně jako předcházející „nejstravitelnější, nejzábavnější, nejméně nepříjemná“ filmová podoba komunismu představují morálně vadné charakteristiky – ty jsou přitom pro hodnocení postojů společnosti tváří v tvář hrozbě komunismu pro antikomunistický diskurz nejběžnější. Tak bylo „pohodlné a nezodpovědné“⁸² nezakázat komunisty zkraje devadesátých let. Podceňování hrozby nebo její přehlížení vede k tomu, že jako celek „Česká republika tápe“.⁸³ Stát jako jedno těleso, které by v zásadních věcech mělo mít jednu jasnou hodnotovou orientaci, implikuje používaná figura, není tento svůj úkol schopno splnit a namísto toho „tápe“ v otázce, která je určující pro jeho identitu. Tou je podle Drdy a Dudka vyrovnání s nositeli komunistických myšlenek a potažmo s myšlenkami samotnými.

Tápat by přitom nebylo nutné. Směr vývoje je podle autorů v zásadě pozitivní: „Česká republika je členským státem Evropské unie i Severoatlantické aliance, česká společnost se pomalu učí být svobodná a v celé Evropě se respektují lidská a vlastnická práva jako nikdy dřív“.⁸⁴ Stávající společenské uspořádání, jehož základní charakteristiky nejlépe shrnuje korespondence „lidských“ a „vlastnických práv“, je traktováno jako sice nedokonalé, ale otevřené individuální seberealizaci, nápravám a odvoláním,⁸⁵ a tedy nesouměřitelně lepší oproti minulému. Vládne tržní ekonomika, která podle autorů „není totéž“ co kapitalismus a „je fakticky vyjádřením lidské svobody“.⁸⁶ Česká společnost je přitom dobře ukotvena nejen prostorovou orientací, ale také zákonným odmítnutím minulého režimu: „Připomínáme české veřejnosti a její politické representaci, že legitimita svobodné a nezávislé České republiky, jejích demokratických institucí, celého našeho polistopadového vývoje vychází ze zavržení zločinného a protiprávního komunistického režimu, jak o tom mluví zákon,“ slovy prohlášení *S komunisty se nemluví*.⁸⁷ Povšimněme si figury – antikomunistický postoj je platný, je zdrojem celospolečenské legitimacy a daný zákonem, což je třeba

⁸¹ DRDA – DUDEK 2006, s. 146.

⁸² Tamtéž, s. 9.

⁸³ Tamtéž, s. 19.

⁸⁴ Tamtéž, s. 68.

⁸⁵ Tamtéž, s. 156.

⁸⁶ Tamtéž, s. 55.

⁸⁷ *S komunisty se nemluví*, 2003.

politické reprezentaci *a veřejnosti* pouze „připomínat“, jak to kolektivní *my* antikomunistické části občanské společnosti činí. Legitimita tedy stojí nejen *nad* politickou reprezentací, ale i *nad* většinovou veřejností (a potažmo *nad* veřejnou diskusí) a je naopak přístupná aktivní menšině antikomunistů, kteří v tomto pojetí jednají jako její orgán a pouze ji „připomínají“. Demokracie je zde zakořeněná v hodnotách stojících *nad* společností, nikoli v konsensu společnosti.

Tento obraz zpřesňují Drda a Dudek, když opakovaně⁸⁸ líčí českou společnost jako rozdělenou: „*Na jedné straně stojí KSČM a desítky tisíc jejích členů a otevřených příznivců ... Na druhé straně zhruba stejný počet bývalých politických vězňů, protikomunistických aktivistů, veřejných osobností i běžných občanů...*“⁸⁹ Někde mezi těmito jasně vyhrocenými skupinami je přítomna mlčící většina. Její paměť je napjata mezi dva póly, neboť se nacházíme „[v] zemi, kde se represe nějak dotkla snad každé rodiny. Jenže skoro každý měl také někoho z rodiny v KSČ.“⁹⁰ Obraz politického vězně i člena KSČ v každé rodině evokuje obraz lidské duše mezi andělem a ďáblem, paměť zde má materializovaný a do každé rodiny umístěný dobrý a špatný princip. Pro společnost jako celek se jedná o zkoušku, v níž zatím nemá příliš dobré výsledky. To je alarmující, protože právě do této společnosti dorůstá nová generace, která již komunismus z vlastní zkušenosti nepoznala a vnímá jej zprostředkovaně jako „něco mezi absurdistánem a strašidelným parkem“, což je podle autorů „celkem zábavný obrázek“, kvůli němuž nedocení vážnost situace.⁹¹

Co je ovšem důvodem, že většina české společnosti projevuje v souvislosti s KSČM „*jakousi podivnou podrážděnost smíšenou s rozpaky, mlčením a výpadky paměti*“?⁹² Podle antikomunistů především to, že společnost je sama komunistickou minulostí ve vážné míře *kontaminována*. Kontaminaci evokují obrazy prostoupenosti populace členstvem KSČ – nastolované nejen výše uvedeným obrazem komunisty v každé rodině, ale také opakovaným zdůrazňováním toho, že v roce 1948 měla téměř čtvrtina české populace členskou legitimaci Komunistické strany Československa (KSČ) a že v devadesátých letech 20. století zhruba čtvrtina obyvatel byla bývalými členy KSČ (autoři nerozlišují období tohoto členství).⁹³ Ovšem ne dost na personálních průnicích. Česká společnost se podle autorů stále nebyla schopna zbavit *předpokladů*, které ji už jednou vedly k souhlasu s komunisty.

Jak jsme již viděli, je KSČM pro autory diagnózou i symptomem. Tato strana „*staví na českém šovinismu a českém plebejství*“⁹⁴ a užívá „*několik demagogických konstrukcí, kterých se stále drží a které v Česku – přesněji u nemalé části české společnosti – zabírají,*

⁸⁸ DRDA – DUDEK 2006, s. 20, znovu 118-120, znovu 145.

⁸⁹ Tamtéž, s. 118. Na s. 145 jsou pak antikomunisté líčeni přímo jako menšina stojící oproti převaze komunistů, podobnou disproporcí navozuje popis na s. 20.

⁹⁰ Tamtéž, s. 69.

⁹¹ Tamtéž, s. 178.

⁹² Tamtéž, s. 22.

⁹³ Srv. tamtéž, s. 144 a 171.

⁹⁴ Tamtéž, s. 60.

neboť využívajú jej zlovyky a špatné vlastnosti".⁹⁵ Postoje, ktoré komunisté sdieľajú s časťou českej populácie, jsou nejen negativně konotovány, ale také redukovány na psychologické charakteristiky – „zlovyky a špatné vlastnosti“. Jmenovitě se přitom jedná o protiněmectví a protikatolictví, které je také důsledkem špatného svědomí vůči vyhnaným spoluobčanům a ignorance: „*společnost je převážně ateistická, dějiny náboženství moc nezná, katolickou církev také ne, tudíž k ní cítí iracionální nechuť*“.⁹⁶ Kritičnost vůči katolicismu je tedy důsledek neznalosti a je „iracionální“, v protiněmeckém i proticírkevním předsudku se navíc zračí to, co činí podle autorů českou společnost nemocnou a zranitelnou: ztráta tradic a vykořeněnost.

Tuto vykořeněnost autorům ilustruje „*kraj nepaměti*“ – severní Čechy.⁹⁷ Ve vyhnaní Němců a z toho plynoucího zpřetrhání tradic autoři vidí příčinu toho, co je jinak v jejich podání iracionální, vlastně až masochistická logika – komunisté kraj poškodili, ale mají v něm stále nadprůměrnou voličskou podporu. Na českém severu se také projevuje to, co je další neschopností celé české společnosti: „*Rudý český sever na minulost nedbá*“,⁹⁸ a proto si ji bude muset prožít znovu. To platí i pro celou českou společnost, jejíž neschopnost sebereflexe autoři dokumentují kritikou výuky moderních dějin na základních a středních školách, o jejichž učitelích platí, že „*většina jako by si neuměla nebo nechtěla dodat odvahu*“.⁹⁹ Proti chladnému odbornému tónu podporují autoři názornou výuku, účast pamětníků (politických vězňů), vtahování studentů do minulosti. Namísto odtažené historie má tedy škola rovněž předávat paměť – k čemuž ovšem je stále, patnáct let po pádu diktatury, třeba „odvaha“, což má implikovat až nonkonformní postoj.

K tomu ale česká společnost není zcela kompetentní. Politická scéna těžko může izolovat KSČM, když s ní sdílí část její nemoci – zejména sociální demokraté za Zemana začali „*používat stejně primitivní útočnou rétoriku, s jakou pracovala KSČM*“,¹⁰⁰ celá česká politická scéna pak nese podíl na protisudetských náladách, které podle autorů přispěly k legitimizaci komunistů. Když autoři citují prohlášení Václava Klause a sociálních demokratů na adresu sudetoněmecké reprezentace, uzavírají: „*Podobnost těchto hysterických, populistických a nedoložitelných tvrzení ... s Grebeníčkovými výroky je nepřehlédnutelná*“.¹⁰¹ KSČM zde přesně podle vzoru symptomu i nemoci sehrává roli ukazatele úpadku politické kultury a zároveň jednu z jeho příčin. Naopak antikomunismus by v této perspektivě mohl představovat příspěvek k diagnóze i jeden z nezbytných léků.

Antikomunistická perspektiva umožňuje odmítnout nejen hlavní stranický proud české politiky, ale i oba dva české prezidenty a zároveň osobnosti, jejichž antagonismus strukturoval velkou část veřejné debaty v Česku devadesátých let a vlastně i později: Klause

⁹⁵ Tamtéž, s. 69.

⁹⁶ Tamtéž, s. 76.

⁹⁷ Tamtéž, s. 193.

⁹⁸ Tamtéž, s. 221.

⁹⁹ Tamtéž, s. 181.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 102.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 100.

i Havla. Klaus je charakterizován jako technokrat, odmítající komunismus jako „zastaralý zmetek, neodpovídají poznatkům moderní ekonomické vědy“.¹⁰² To je pro antikomunisty nepřijatelný postoj postrádající morální rozměr odsouzení „ničemnosti“ komunismu, která „stojí na maření lidských životů a lámání charakterů, vraždí, loupí“¹⁰³ a ve světle takto formulované zločinné povahy režimu je naprosto nepřipadné hodnotit pouze jeho fungování, právě tak jako zaujmout oportunistické stanovisko: „Klaus s režimem nesouhlasil, ale nikdy mu nestál za to, aby se kvůli tomu vzdal svého pohodlí“.¹⁰⁴ Existenciální výzva, kterou režim svou zločinností představuje, činí aktivní opozici jediným morálním stanoviskem a z neschopnosti zaujmout aktivně opoziční postoj dělá morální selhání.

Ani Václav Havel, pro řadu jiných antikomunistů předmět obdivu, nevychází z hodnocení Drdy a Dudka o mnoho lépe, ač autoři přiznávají, že bývalého disidenta „je nesnadné za jeho vztah ke komunistům kritizovat“.¹⁰⁵ Přesto jasně odmítají jeho „nevyrovnané a nedůsledné“¹⁰⁶ postoje k minulému režimu a KSČM, kritiku zveřejňování seznamů spolupracovníků StB, prodej části Lucerny Chemapolu – a především jeho neochotu či neschopnost komunistickou stranu hned na počátku nového režimu rozpustit. „Špičky OF v revolučních dnech vůbec nenahlédly, že jejich nedotažená ideologie včetně špatně aplikované teorie kolektivní viny položí základy pozdější politické rehabilitaci komunistické strany...“¹⁰⁷ Špatné rozhodnutí je ilustrováno jako nedomyšlené a neinformované – z nezákazu komunistické strany není v tomto pojetí názor, ale chyba. Havel a elita Občanského fóra (jmenovitě Petr Pithart) se v tomto typu antikomunistické optiky jeví nikoli jako představitelé zásadní společenské změny k lepšímu, ale jako lidé stojící u kořene selhání, kteří se nyní „usilovně snaží, aby se na to zapomnělo“.¹⁰⁸

Česká politická scéna je v této optice tvořena spoluvíníky komunistů nebo jejich nedůslednými kritiky. Stejně tak je celá společnost potřísněna komunistickou minulostí, nebo si s sebou přinejmenším nese paměť svých špatných rozhodnutí tváří v tvář výzvě komunismu. V tomto smyslu politická scéna nemůže věrohodně deklarovat „izolaci“ komunistů: „Jaký má smysl, nebude-li ji provázet odklon nekomunistů od tolerantního pohledu na totalitní režim a od populistických hesel či šovinisticko-nacionalistických politických stereotypů, které s KSČM sdílejí?“¹⁰⁹ Očista společnosti od komunistického dědictví tak představuje rovněž očistu od řady jejích charakteristik, které s komunismem zdánlivě nesouvisejí. Komunistická strana v roli místa paměti vykázaného do jasné minulosti slouží zároveň k ozřejmění toho, jak moc propadly zavržené minulosti i ostatní, současné části společnosti.

¹⁰² Tamtéž, s. 110.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 110-111.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 91.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 90.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 94.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 86.

Ekvivalence s nacismem – paradigma vyloučení

Vyloučení komunistů má tedy smysl nejen kvůli zločinné povaze jich samotných, ale i pro ozdravení společnosti jako celku. Jak ho ale dosáhnout? Antikomunistická jistota o správnosti a možnosti vyloučení komunistů vychází z analogie mezi nacismem a komunismem (což spojuje s odmítnutím konkurenční analogie komunistické strany a katolické církve).¹¹⁰ Tato analogie přiřazuje komunisty nejen k absolutnímu zlu, jemuž se mají rovnat počtem mrtvých a totalitním charakterem své ideologie. Přiřazuje je zároveň ke korektnímu přístupu – naprostému vyloučení ze společnosti.

Analogie mezi nacismem a komunismem je přitom nezřídka konstruována tak, že i ve srovnání s nacismem podtrhuje význam komunistů. „Komunisté v **naší zemi jsou stejným ohrožením demokracie, jako byli kdysi nacisté,**“¹¹¹ uvádí výzva *Zrušme komunisty* – zatímco nacisté byli hrozbou „kdysi“, komunisté ji představují aktuálně. Pro Dudka a Drdu je z hlediska českých dějin komunismus mnohem podstatnějším tématem než nacismus vzhledem k délce svého trvání, a proto si „zaslouží víc pozornosti“.¹¹² Hlavní odlišnost, k níž ale analogie poukazuje, spočívá v postihování komunistů a nacistů. Stejně zavrženíhodné jednání zde v podání antikomunistů vyvolává zcela odlišné reakce: „*Hajlování holých lebek v hospodě může snadno, i když ne vždycky pozornost policie přilákat. Když si ale na sako našijete srp a kladivo a nahlas vychvalujete život v husákovské komunistické kleci nebo gottwaldovskou kolektivizaci venkova, neriskujete nic.*“¹¹³ Neonacisté jako by v tomto pojetí byli až oběťmi nespravedlnosti – cílem paralely ale pochopitelně není obhajovat liberálnější přístup k neonacistům, ale poukázat k adekvátnímu přístupu vůči současným komunistům.

Podobně jako neonacisté jsou i komunisté urážkou paměti – jejich relativizaci zločinné povahy minulého režimu mohou autoři opakovaně přirovnat k činnosti popíračů holocaustu.¹¹⁴ To má konkrétní implikaci – podobně jako s popírači holocaustu, ani s komunisty nemá smysl diskutovat. Na urážku paměti, která je v tomto diskurzu zároveň popřením pravdy, nelze reagovat sporem, vysvětlováním, uváděním argumentů – to by v posledku znamenalo legitimizaci principiálně nelegitimní protistrany. Adekvátní reakcí je absolutní popření.

Vhodný postup zakořeněný v analogii implikuje už klíčový pojem *dekomunizace*, fungující analogicky k *denacifikaci*. Paralela má smysl lokalizace komunismu do oblasti nepřijatelného i identifikace správných politik. Těmi je především budování kulturního konsensu na odmítnutí obou režimů, jejich vytěsnění do organizačního nebytí („*žádáme poslance*

¹¹⁰ Tamtéž, s. 76-77.

¹¹¹ *Zrušme komunisty*, 2005. Zvýraznění O. S.

¹¹² Tamtéž, s. 175.

¹¹³ Tamtéž, s. 123.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 11, 71 a 73.

a senátory, aby přijali právní normu, která by zakázala propagaci nacismu, komunismu a fašismu v názvech a programech politických stran,“ uvádí petice *Zrušme komunisty*¹¹⁵⁾ a důraz na práci justice, která může na rozdíl od kompromisnické politické sféry konat.

Splacení dluhu vědou: Ústav pro studium totalitních režimů

Vznik české obdoby polského a slovenského Ústavu paměti národa provázela rozsáhlá veřejná debata a kontroverze – jejím svědectvím ostatně může být i délka schvalování zákona (navržen byl 29. listopadu 2005, podepsán prezidentem 26. června 2007), či jeho přejmenování v rámci poslaneckých pozměňovacích návrhů. Argumentace obsažená v návrhu zákona i v jeho finální verzi a v jednotlivých parlamentních rozpravách představuje svědectví o očekáváních a symbolických investicích antikomunistů spojených s navrhováním a prosazováním této instituce. V následující analýze budeme sledovat, k jakým hodnotám se prosazovatelé zákona odvolávali a jak tyto hodnoty traktovali, jak zakotvovali svou argumentaci pro ústav v rétorice dluhu, jak argumentovali mezinárodním smyslem ústavu, jak bránili sporné ustanovení o omezení členství v radě ústavu a jak ústav paměti zaštiťovali rétorikou vědy.

Demokracie jako tradice

Preambule zákona 181/2007, kterým vznikl ÚSTR, je zároveň manifestací hodnot, k nimž se zřízením ústavu měla Česká republika přihlásit. Za smysl zákona je prohlášeno *„lépe pochopit důsledky systematického ničení tradičních hodnot evropské civilizace, vědomého porušování práv a svobod, morálního a hospodářského úpadku provázeného zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nahrazením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneužití výchovy, vzdělávání vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům a bezohledného ničení přírody“*.¹¹⁶ Cílem je mimo jiné *„upevňování demokratických tradic“* – sama demokracie je zde ale popsána jako určitá místně a časově ukotvená tradice, jako součást *„tradičních hodnot evropské civilizace“*. Slovo tradice se v jednom odstavci objevuje ještě v třetí souvislosti – když se hovoří o *„tradičních principech vlastnického práva“*, jejichž destrukci mají totalitní režimy 20. století představovat. Tato formulace ekonomické dimenze zákonem hájené podoby demokracie je doplněna dalším hospodářským postulátem, který se zastává *„fungujícího tržního hospodářství“*.

Tradice má obecný, respektive západní obsah, je ale zároveň naplněna i domácími, českými odkazy. Zákon se podle své preambule přijímá *„při vědomí zachování paměti o ohromném množství obětí, ztrát a škod, které utrpěl český národ a další národy na území*

¹¹⁵ *Zrušme komunisty*, 2005.

¹¹⁶ Sběrka zákonů č. 181/2007, s. 2362.

České republiky v dobách totalitních diktatur [a] vlastenecké tradice společenského odporu proti okupaci a projevům totalitarismu...“ Místo paměti je zdůvodněno právě zachycením českého „vlasteneckého“ příspěvku k obětem i odporu vůči totalitarismům minulosti. Tato minulost dodnes strukturuje tábor stoupců a odpůrců, slovy senátora Josefa Kalbáče z Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL): „(N)ebyl jenom generál Píka, kterého jsme dneska před generálním štábem vzpomínali, nebyla jenom Milada Horáková, ale byly to stovky sedláků, byly to zlikvidované kláštery, byli to učitelé, byli to všichni ti, kteří byli opravdovými vlastenci a kteří chtěli, aby tady byly svoboda, demokracie a právo. A ti, kteří chtěli opak, by si samozřejmě dneska přáli, aby se na stránky ústavu dějin tyto věci nedostaly.“¹¹⁷ Příslušnost k jedné ze dvou minulostí a jejím prostřednictvím určený vztah k hodnotám svobody, demokracie a práva tak zároveň předurčuje vůli k paměti či vůli k zapomnění. Ústav má demokratizační funkci, zdůrazněnou slovy „nebyl(a) jenom“ – má připomínat opomíjené a vyzvedávat potlačované. Funkce tohoto vyzvedávání je přitom navozena poukazem ke kontinuitě zločinu: ten samý subjekt, který je v minulosti definován protikladem ke svobodě, demokracii a právu, je nyní označen jako nepřítel paměti a jejího ústavu.

Minulost tedy neustále působí, tradice se může vybat zcela mimoděčně: slovy poslankyně Kateřiny Jacques ze Strany zelených (SZ), „zákon na zřízení Ústavu paměti národa projednáváme symbolicky dnes, v den 89. výročí ruské říjnové revoluce, která znamenala historicky první ustanovení režimu založeného na násilné realizaci myšlenek komunistického hnutí. A zanedlouho uplyne také 17 let od 17. listopadu 1989, který představoval svržení komunistické totality v tehdejší Československu. Já bych byla ráda, abychom si uvědomili také symboliku těchto dvou událostí...“¹¹⁸ Výročí, která Jacques připomíná, mají navodit paměť adekvátní debatě. Jejich kontrast zároveň ukazuje, která pozice patří minulosti a která budoucnosti.

Poučení jako dluh

Podle své preambule byl zákon přijímán také „při vědomí povinnosti státu učinit zadost všem, kteří byli poškozeni státem, jenž porušoval lidská práva, mezinárodní právo i vlastní zákony“.¹¹⁹ Klíčovou strukturující metaforou, která určuje diskurz o zákonu, je metafora dluhu – dluhu vůči obětem režimu a potažmo minulosti.

Dluh vůči minulosti a generaci předků je ovšem formulován zároveň jako závazek vůči potomkům – vypráví-li Alena Palečková z Občanské demokratické strany (ODS) o gene-

¹¹⁷ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006. Dostupné na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/chronologie/060621-12schuze.pdf>, s. 36 (poslední náhled 24. 6. 2013).

¹¹⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 6. schůze – 7. listopadu 2006.

Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/s006154.htm> (poslední náhled 24. 6. 2013).

¹¹⁹ Sbírka zákonů č. 181/2007, s. 2362.

rálu Františkovi Faitlovi, zdůvodňuje následně smysl ústavu tím, „*aby tyto příběhy, tyto osudy nezapadly v zapomnění, protože generace postupují a naše děti a naši vnuci mají také právo toto všechno vědět.*“¹²⁰ Jestliže podle senátora Kalbáče „*zůstáváme mladé generaci dlužní*“,¹²¹ má ovšem tento dluh ambivalentní povahu – splacením svého výchovného dluhu uvalíme také my na mladou generaci závazek k náležitému chování. Slovy poslance Daniela Petrušky (ODS): „*A je to potřeba připomínat zejména těm generacím, které se narodily až po roce 89, aby tady potom kolegové nemohli vykřikovat při jednání např. zákona o radarech, že vláda nezodpovědně a vlastizrádně zve cizí vojska na naše území. To jsou sprostárny naprosto nehorázné, které nedokážu pochopit, zvláště když pocházejí z úst člověka, který reprezentuje stranu, která sem opravdu pozvala cizí vojska, a ta cizí vojska střílela do našich lidí, okupovala naši zemi. To, že my jednáme se spojenci, je úplně věc jiná.*“¹²² Politickým smyslem splátky dluhu se tak stává výchova mládeže ke schopnosti rozlišovat. Rozdíl mezi diktaturou KSČ a demokracií má být v důsledku fungování ústavu natolik zjevný, „*aby kolegové nemohli vykřikovat*“ obvinění svých oponentů z vlastizrady. Smyslem ústavu je fixovat poučení z minulosti tak, aby znemožnily určitý typ politické rétoriky.

Dluh se obviňováním přenáší na levici – je pro ni závazkem k hlasování pro ústav a k umírněné rétorice. Sociální demokraté jsou podle poslance Marka Bendy (ODS) dlužni svým kořenům: „*Sociální demokracie se nikdy netvářila jako strana komunistická nebo prokomunistická. Dokonce vzchází [sic!] z velmi nekomunistického prostředí, s celou historií exilové sociální demokracie, s celou obnovou sociální demokracie po roce 1989 včetně návratu Lidového domu. A nyní pod vedením pánů Paroubků, Rathů a dalších se dostáváme do situace, kdy nejenže spolu chcete vládnout ... ale i ve věcech, ve kterých sociální demokracie vždy aspoň pochybovala, kdy vždy bylo určité dělení, najednou zde máme naprosto jednotný postup poslaneckého klubu...*“¹²³ Dluh je zde vykázan nejen vůči paměti členů strany, ale i vůči způsobu, jakým se legitimizovala před veřejností, či jakým (zno-
vu)získala svůj majetek. „*Pod vedením pánů Paroubků, Rathů*“ navíc podle této rétoriky sociální demokracie anihiluje úctyhodnou historii exilové sociální demokracie. Vystupování proti ústavu je tak dokladem pro zpochybnění autenticity, skutečně sociálnědemokratické identity stávajících sociálních demokratů.

Pokud se levicovní politici splácení svého morálního dluhu zpěčují, je dluh přenosný i na osobní rovinu – podle Marka Bendy měl Zdeněk Jičínský začít své vystoupení slovy: „*Ano, podílel jsem se jako člen komunistické strany na zločinech, které zde byly páčány, a celý život se snažím toto napravit. Ale problém je bohužel ten, že vy vždycky jenom dokážete říct*

¹²⁰ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 35.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 13. schůze – 16. března 2007. Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/013schuz/s013139.htm> (poslední náhled 24. 6. 2013).

¹²³ Tamtéž.

*snažíme se něco napravit, ale tu první část věty říct zapomenete.*¹²⁴ Ústav zde vůči levici funguje jako připomínka dluhu, která by ji měla nabádat k pokoře. Předtím, než mohou vystoupit v roli politických soupeřů, měli by obstát v roli kajících se spolupachatelů. Jejich pozice vůči stávajícímu politickému řádu tak má být inferiorní a ústav to má připomínat.

Dluh, nebo spíše deficit existuje i z hlediska vzájemného nepoměru paměti nacismu a paměti komunismu, slovy senátora Jiřího Brýdla (KDU-ČSL): *„příběh nacismu ... je převyprávěn, literárně ztvárněn, historicky zaznamenan, ideově zobecněn ... Ale ten druhý příběh, příběh komunismu ještě převyprávěn zdaleka není, a to ani v literární, umělecké a jiné podobě. A to je náš dluh.*“¹²⁵ Opět se setkáváme s paralelou mezi nacismem a komunismem, tentokrát na rovině neadekvátní disproporce symbolického významu a kulturní přítomnosti jejich pamětí. Dluh vůči obětem druhého z totalitarismů může být v posledku měřen poukazem k symbolické prestiži toho prvního – a domyšleno, každé její zvýšení tak v posledku může i zvětšit krivdu vůči obětem komunismu.

Dluh existuje také ve vztahu ke zpřístupnění svazků bývalé Státní bezpečnosti (StB), slovy poslance Jana Klase (ODS): *„Například během roku 2004 zpřístupnilo Ministerstvo vnitra České republiky 508 svazků o rozsahu zhruba 160 000 stran. Od roku 1997 si zájemci mohli prostudovat 4478 svazků. Bude-li věc postupovat touto rychlostí, pak budou všechny zachované svazky – a je jich asi 55 000, vážení kolegové – zpřístupněny zhruba za sto let.*“¹²⁶ Možnost existence ústavu tak stojí v kontrastu s dosavadní neschopností dostat úkolu plného zpřístupnění svazků StB a bizarní stoletou perspektivou jejich dalšího zpřístupňování. Nesplacení dluhu není sankcionováno úroky, ale irelevancí – svazky budou plně zveřejněny až v době, kdy to pro společnost již nebude mít aktuální význam.

Rétorika dluhu a jeho splacení zároveň implicitně vykresluje ústav jako místo značné hodnoty. Náprava takto vysokých symbolických dluhů stojí i za určité náklady, proto má senátor Martin Mejstřík potřebu zdůraznit, *„abychom přijímali tento zákon ... s plným vědomím, že ... nám něco přinese, a já jsem přesvědčený o tom, že tento zákon je jeden z těch klíčových, který nám, naší republice už dlouho dlužíme, ale že nás to bude i něco stát.*“¹²⁷ V kontextu dluhů vůči paměti komunismu by bylo nepatřičné mluvit o penězích jinak než jako o výdajích, které je zralá společnost ochotna s plným vědomím významu dluhu podstoupit – pomyslné úroky (které by se odrazily na morálním stavu společnosti) by byly mnohem vyšší.

Jakýsi dluh, či spíše nepoměr, existuje v porovnání se situací na Slovensku a v Polsku – jak předkladatelé návrhů opakovaně připomínají, tam již obdobné ústavy existují. Obzvláště zpoždění vůči Slovensku je pociťováno výrazně. *„A když to může být na Slovensku,*

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 34.

¹²⁶ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 6. schůze – 7. listopadu 2006.

¹²⁷ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 31.

proč by to nemohlo být u nás! Díky slovenskému ústavu jsou na Slovensku v této oblasti vyrovnávání se s minulostí výrazně dál, než jsme dnes my,“ říká předkladatel návrhu Jiří Liška (ODS).¹²⁸ Specifický dluh je navozen vůči bývalému řediteli slovenského Ústavu paměti národa Jánů Langošovi, který sloužil jako inspirační zdroj i praktickými radami a předáním zkušeností také českým autorům zákona. V Senátu se při projednávání návrhu na vznik ústavu držela na jeho památku minuta ticha.¹²⁹

Export poučení

Příklad z jiných (nejen) střeoevropských zemí je přitom dalším pádným argumentem pro vznik ústavu. Ten by s nimi mohl navázat symetrickou spolupráci, být slovy senátora Jiřího Lišky *„důstojným reprezentantem České republiky vůči podobným již vzniklým institucím v zahraničí, a tak otevřít novou dimenzi ve vztahu k vyrovnávání se s nacistickou a komunistickou minulostí v mezinárodních souvislostech.“*¹³⁰ Mezinárodní kontext nejen sugeruje normálnost daných institucí, ale poskytuje také příslib mezinárodního vlivu.

Soustavná práce na vlastní paměti komunismu dává totiž České republice podle senátora Jana Hála (ODS) šanci k *„předání zkušeností“*: *„Ne všechny státy či národy mají cennou a draze zaplacenou zkušenost s totalitou a dostatečně jasnou představu o komunistickém režimu a rizicích, které s sebou přináší nadměrná vstřícnost vůči komunistické ideologii. Taková zkušenost je jednou z nejdůležitějších věcí, které postkomunistické země mohou nabídnout svým partnerům, např. v EU.“*¹³¹ Ústav je v tomto kontextu představován jako příležitost zhodnotit něco *„cenného a draze zaplaceného“* a přeměnit to v mezinárodní prestiž, respektive v nezpochybnitelný hlas v mezinárodní debatě o tématu, o němž mají mít Češi na rozdíl od západních států EU *„jasnou představu“*.¹³²

Možnost mezinárodního poučení se objevila v původním návrhu zákona v pasáži, která byla během procesu schvalování vyškrtuta. Jde o text, v němž se antikomunismus prolíná s dobově aktuálním tématem *„války proti teroru“*: *„Ideologie pohrdající lidským životem a v současné době používající v boji proti svobodomyšlné společnosti zákeřného terorismu, jsou částečně spojeny s ideologií komunismu. I proto je nutné považovat prohlubování znalosti praktik represivních složek totalitního režimu za významný příspěvek k současnému postupu proti mezinárodnímu terorismu.“*¹³³

¹²⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 6. schůze – 7. listopadu 2006.

¹²⁹ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 26.

¹³⁰ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 13. schůze – 16. března 2007.

¹³¹ Senát Parlamentu ČR – 8. schůze – 25. ledna 2006. Dostupné na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/chronologie/060125-8schuze.pdf>, s. 9 (poslední náhled 24. 6. 2013).

¹³² Srv. SLAČÁLEK, Ondřej. Narcismus jako jazyk české zahraniční politiky. In KOŘAN, Michal et al. *Česká zahraniční politika v zrcadle sociálně-vědního výzkumu*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2010, s. 240-260.

¹³³ Návrh senátního návrhu zákona o Ústavu paměti národa a změně některých dalších zákonů, 2005. Dostupné na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/chronologie/051129-185.pdf> (poslední náhled 24. 6. 2013).

Aktualizační zdůvodnění staví na dobově rozšířené dichotomii společnost individuální svobody versus terorismus pohrdající životy jednotlivců. Pozoruhodnější je zde ovšem konstrukce souvislosti mezi zřízením české verze Ústavu paměti národa a postupem proti islamistickým teroristickým skupinám: Tyto skupiny jsou podle navrhovatelů zákona „částečně spojeny“ s komunistickou „ideologií“. „I proto“ (text implikuje, že existuje i jiný důvod) „je nutné“ (konstrukci se dodává autoritativní smysl) považovat „prohlubování znalosti praktik represivních složek totalitního režimu“ za součást protiteroristického úsilí. Zlo stojící proti západní/svobodomyšlné civilizaci jako by se unifikovalo, a právě proto je možné navodit následující kontinuitu: terorismus pohrdající lidským životem – komunistická ideologie – praktiky komunistických represivních složek.

Ochrana paměti: Spolehlivost, bezúhonnost, mládí

Jedním z klíčových sporných momentů zákona je § 19, který (ve spojení s §§ 7 a 18) stanovují pro vedení ústavu a členy jeho rady požadavek „bezúhonnosti“ a „spolehlivosti“: ta znamenala absenci členství v předlistopadové KSČ a služby v jejích represivních složkách. Tento požadavek vyvolal námitku diskriminace, zejména těch bývalých členů strany, kteří se pak stali disidenty (s touto námitkou vystoupili i někteří stoupenci ústavu, např. senátor Karel Schwarzenberg).

Stoupenci ústavu bránili ustanovení o spolehlivosti čistotou a důvěryhodností navrhované instituce – slovy senátora Jiřího Lišky, „(c)hceme, aby ústav jako symbol objektivního hodnocení komunistické historie nebyl zatížen lidmi, kteří by měli právě tuto svou minulost v této oblasti nejasnou.“¹³⁴ Proti objektivitě, tedy kombinaci pravdy, jasnosti a odstupu, stojí zátěž a nejasnost, pochyby a temná místa. Pozice bývalého komunisty na takovém místě by byla slovy stejného senátora „absurdní“.¹³⁵ Jako doplňující argument se objevuje kritérium generační: vytačení komunistů má sloužit i jako nástroj pro otevření prostoru mladším.¹³⁶

Tlak na bezúhonnost je zároveň osobní výzvou. Někteří ji mohou pochopit jako výzvu k pokání za vlastní komunistickou minulost, k poměření nespravedlnosti, kterou přináší tento zákon, s nespravedlností, které se staly obětí KSČ. Slovy Petra Pitharta (KDU-ČSL): „já jsem si říkal, mlč, ty mlč k tomuto návrhu... [paragraf o spolehlivosti] je nespravedlivý, protože byť se týká jednoho jediného člověka, obsahuje v sobě kolektivní vinu ... Ale já přesto budu pro ten návrh hlasovat, protože je nejspíš nějaká vyšší spravedlnost. Naše oběti, těch, kterých se třeba týká ten § 11, prostě nebyly tak velké. Nebyly tak velké jako oběti těch, na které chceme s pomocí tohoto ústavu pamatovat. A proto budu hlasovat pro.“¹³⁷ Klauzule o spolehlivosti je zde sice uznána za nespravedlivou, tato nespravedlnost

¹³⁴ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 26.

¹³⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 13. schůze – 16. března 2007.

¹³⁶ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 37.

¹³⁷ Tamtéž, s. 36.

je ale akceptovatelná, ba dokonce vyzývá k pokoře před „vyšší spravedlností“ vzhledem k nepoměru k obětem komunismu – a potažmo k nepoměru mezi oběťmi odpůrců režimu z padesátých a sedmdesátých let. Rétorika dluhu zde tedy umožňuje přijmout opatření, které je zároveň uznáno za nespravedlivé.

Jestliže někteří tento typ tlaku na zodpovědnost za svou paměť přijali, jiní jsou k tomu vyzváni. Slovy poslance Jana Moravy (ODS): *„(k)dyž jsme projednávali zákon o rentách olympijských medailistů, tak v rámci zákona o střetu zájmů musel pan poslanec Ploc oznámit, že jeho se projednávaný zákon týká. Dneska projednáváme Ústav paměti národa a já se obávám, že i tento zákon se může některých z nás tady týkat. To znamená, pokud někdo z kolegyň a kolegů byl agentem StB anebo byl nějak jinak aktivní na totalitních režimech, poprosil bych ho, aby tuto skutečnost před hlasováním oznámil.“*¹³⁸ Imperativ spolehlivosti se tak v replice poslance z vedení a rady ústavu rozšířil i na ty, kdo o něm budou rozhodovat, tedy na poslance, s patrným ostnem vůči kritické pozici k ústavu.

Paměť jako věda

Ústav paměti národa změnil během projednávání na návrh poslankyně Kateřiny Jacques jméno na Ústav pro studium totalitních režimů. V zákonu je jako jeho poslání uvedeno, že *„zkoumá a nestranně hodnotí dobu nesvobody“*,¹³⁹ což v sobě obsahuje rozpor požadavku *„nestranného zkoumání“* doby předem zákonem označené jako *„nesvoboda“*. Posun v názvu i důraz na zkoumání a „nestranné hodnocení“ nicméně poukazuje ke klíčovému argumentu potřebnému k prosazení zákona: argumentu vědeckosti.

Tento argument zazníval v mnoha podobách. Ústav se měl podle senátora Lišky *„nestranně a objektivně zabývat naší nedávnou minulostí“*.¹⁴⁰ Poslankyně Jacques zdůraznila blahodárnost takového vědeckého přístupu pro společnost metaforou úklidu: *„Uděláme-li si skutečný pořádek ve své vlastní minulosti, tak budeme mít pro budoucnost čistý stůl...“*¹⁴¹ Jacques navozuje obraz minulosti jako místa, ba dokonce místnosti, kde má společnost buď nepořádek, který ji neustále dohání a zatěžuje, nebo umožní profesionálům udělat *„skutečný pořádek“* a získá tím *„čistý stůl“* pro pohled do budoucnosti.

Komunistická kritika, kterou podle Jacques charakterizuje *„až fanatická obava z manipulace dějin a nedůvěra v nezávislé, svobodné a poctivé vědecké bádání“*¹⁴² není relevantní jako zdroj obav o podobu ústavu, ale pouze jako autoportrét kritiků: *„Odpůrci tady hovořili opakovaně, a nejvíce to padalo z levicových lavic, o zášti, zlobě, nenávisti ... jste to právě vy, kteří jste posedlí těmito termíny a motivy, které musí vést každé lidské konání ... Vy prostě nevěříte tomu, že existuje něco jako nezávislé vědecké bádání. Vy prostě nevěříte*

¹³⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 13. schůze – 16. března 2007.

¹³⁹ Sbírnka zákonů č. 181/2007, s. 2363.

¹⁴⁰ Senát Parlamentu ČR – 12. schůze – 21. června 2006, s. 27.

¹⁴¹ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 6. schůze – 7. listopadu 2006.

¹⁴² Tamtéž.

tomu, že někdo chce dělat vědu poctivě. A já se pozastavuji nad tím, jak může pan kolega Grebeníček hovořit o tom, že se historie stane zbraní hromadného ničení. Pane Grebeníčku, to je vaše pojetí. Vy jste z historie udělali ... oblast výsostně politickou a zbraň hromadného ničení ... Já se musím, pokud už jsme v té ideologické rovině sporu, skutečně pozastavit nad tím, že právě kolegové a kolegyně z poslaneckého klubu komunistické strany mají tu odvalu vyjadřovat se k této problematice v momentě, kdy v jejich řadách sedí člověk, který dvacet let pracoval jako bachař ... mučil politické vězně...“¹⁴³

Pokud komunisté nebo někteří sociální demokraté nevěří možnostem dělat v Ústavu pro studium totalitních režimů „poctivou“ vědu či „nezávislé“ historické bádání, jsou hned dvojnásob podezřelí: prozrazují tím jednak svou neschopnost představit si otevřenou společnost s nezávislými a poctivě bádajícími historiky, jednak svou zainteresovanost na předmětu bádání (tedy svou spřízněnost se zločinnými praktikami minulého režimu). Kritická rétorika a zločinný bachař se doplňují – tak jako kritická rétorika prozrazuje neschopnost vidět jiné motivy lidského jednání než záporné, tak zločinný bachař ukazuje zájem na unikání před historickou pravdou.

Závěr

Jak popisovali čeští antikomunisté v uplynulé dekádě komunistickou stranu a Ústav pro studium totalitních režimů? Jakými argumenty jejich obrazy hájili v reálných či pomyslných sporech se svými oponenty? S jakými hodnotami je spojovali, jaké postoje měly tyto obrazy nadále posilovat a jaké naopak vytlačovat či vylučovat?

V předcházejícím textu jsem předestřel norovský koncept míst paměti jako produktivní pro poznávání těch současných ideologií, které jsou zakotveny v paměti minulosti partikulárních skupin a nikoli ve formulaci univerzálně otevřené budoucnosti. Následně jsem představil možnosti i limity kritické analýzy diskurzu pro zkoumání míst paměti a prezentovali dvě konkrétní analýzy dvou debat. Na závěr shrňme tři diskurzy, které se jeví být pro obě debaty charakteristickými.

Tím prvním je diskurz *času*. *Vzdálenost* od minulosti, kterou Nora považuje za empirický fakt a předpoklad paměti, je pro antikomunisty nejen východiskem, ale také cílem a částečně nedosažitelným požadavkem. Komunistickou stranu, která již dávno prohrála boj o budoucnost a je reprezentována obrazem důchodce či dinosaura, je třeba do minulosti jasně vykázat, a vzdoruje-li tomu, představuje již svou pouhou existencí nebezpečí. Budoucnost má být budoucností „správné“ paměti. Organizaci organicky spjatou s minulostí je třeba z této budoucnosti vypovědět, neboť již svou pouhou existencí představuje provokaci paměti.

Rétorika pravdivé paměti, která je svědkem minulosti i stráží budoucnosti, je zároveň rétorikou *objektivně platného* proti relativizacím. Takové relativizace by mohly představovat

¹⁴³ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR – 13. schůze – 16. března 2007.

například příběhy herců úspěšných za normalizace, či část veřejného mínění, které akceptuje komunisty nebo je dokonce volí, případně sdílí jejich postoje. Relativizace je nepřipustná, „chybné“ hodnotové postoje jsou diskurzivně reprezentovány jako projev či příčina *nemoci* nebo prostě jako chyba či důsledek nevzdělanosti.

Proto může být i Ústav paměti národa hájen jako vědecká instituce a změnit se v Ústav pro studium totalitních režimů – mezi morálněpolitickou a vědeckou pravdou zde existuje předzjednaná harmonie. K objektivně platným hodnotám, které jsou představovány jako hodnoty Západu, hodnoty demokratického státu, vlastnických práv a trhu a které nadále nemají být zpochybňovány, se má prostřednictvím antikomunismu česká společnost vracet. Tyto pravdy (a potažmo jejich nositelé) stojí přitom výše než ta část společnosti, jež se jimi nehodlá řídit. Představitelé pravé západní tradice a adekvátní paměti komunismu jsou představiteli pravdy, která je objektivní a má oporu i v zákoně, je tedy třeba ji jen vymáhat a připomínat, nikoli o ní diskutovat.

Vůči takto vymezené pravdě existuje jasný závazek, není-li plněn, představuje *dluh*. Ten má různé časové dimenze – vztahuje se k pamětníkům i vůči generacím, které definuje právě to, že si diktaturu již nemohou pamatovat. Specifickou podobu dluhu navozuje ekvivalence nacismu a komunismu: nerovnováha mezi jejich paměťmi je logickou a morální chybou, již je třeba napravit a vykázat komunismu obdobné místo v historické paměti i v politické přítomnosti, jaké je zatím vyhrazeno nacismu. Dokud toho nebude dosaženo, představuje paměť komunismu zároveň mobilizaci a její místa jsou zároveň konstruována v politickém konfliktu a jako místa tohoto konfliktu.

Cituj:

Slačálek, Ondřej. Léčba nemoci a splácení dluhu. KSČM a ÚSTR v diskurzu českého antikomunismu. In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 1. ISSN 1337-6861.

...

PhDr. Ondřej Slačálek (nar. 1982) je asistentom na Politologickom ústave Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej. Venuje sa predovšetkým diskurzívnej analýze, teórii medzinárodných vzťahov, sociálnym hnutiam a subkultúram. Spolu s Václavem Tomkem vydali monografiu *Anarchismus. Svoboda proti moci* (Praha 2006).

Kontakt: ondrej.slacalek@ff.cuni.cz